

نیشته من این نامه پهلوی...

بررسی و تحلیل شخصیت های برجسته اساطیری ایران باستان
بر پایه
متن های ادبیات اوستایی، فارسی میانه (پهلوی) و شاهنامه فردوسی

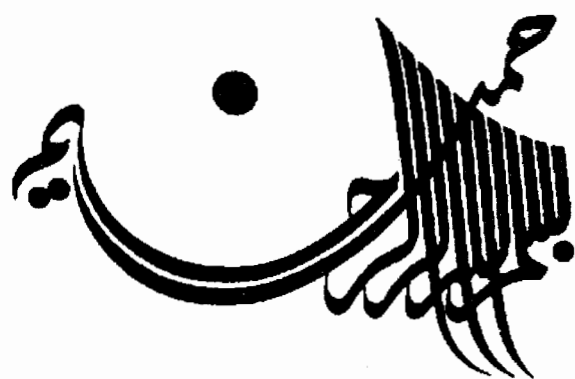

به فر کیانی یکی تخت ساخت
چه مایه بدو گوهر اندر نشاخت

چو خورشید تابان میان هوا
نشسته بر او شاه فرمانروا

جهان انجمن شد بر آن تخت اوی
شگفتی فرومانده از بخت اوی

10- 11- 12- 13- 14- 15- 16- 17- 18- 19- 20- 21- 22- 23- 24- 25- 26- 27- 28- 29- 30- 31- 32- 33- 34- 35- 36- 37- 38- 39- 40- 41- 42- 43- 44- 45- 46- 47- 48- 49- 50- 51- 52- 53- 54- 55- 56- 57- 58- 59- 60- 61- 62- 63- 64- 65- 66- 67- 68- 69- 70- 71- 72- 73- 74- 75- 76- 77- 78- 79- 80- 81- 82- 83- 84- 85- 86- 87- 88- 89- 90- 91- 92- 93- 94- 95- 96- 97- 98- 99- 100- 101- 102- 103- 104- 105- 106- 107- 108- 109- 110- 111- 112- 113- 114- 115- 116- 117- 118- 119- 120- 121- 122- 123- 124- 125- 126- 127- 128- 129- 130- 131- 132- 133- 134- 135- 136- 137- 138- 139- 140- 141- 142- 143- 144- 145- 146- 147- 148- 149- 150- 151- 152- 153- 154- 155- 156- 157- 158- 159- 160- 161- 162- 163- 164- 165- 166- 167- 168- 169- 170- 171- 172- 173- 174- 175- 176- 177- 178- 179- 180- 181- 182- 183- 184- 185- 186- 187- 188- 189- 190- 191- 192- 193- 194- 195- 196- 197- 198- 199- 200- 201- 202- 203- 204- 205- 206- 207- 208- 209- 210- 211- 212- 213- 214- 215- 216- 217- 218- 219- 220- 221- 222- 223- 224- 225- 226- 227- 228- 229- 230- 231- 232- 233- 234- 235- 236- 237- 238- 239- 240- 241- 242- 243- 244- 245- 246- 247- 248- 249- 250- 251- 252- 253- 254- 255- 256- 257- 258- 259- 260- 261- 262- 263- 264- 265- 266- 267- 268- 269- 270- 271- 272- 273- 274- 275- 276- 277- 278- 279- 280- 281- 282- 283- 284- 285- 286- 287- 288- 289- 290- 291- 292- 293- 294- 295- 296- 297- 298- 299- 300- 301- 302- 303- 304- 305- 306- 307- 308- 309- 310- 311- 312- 313- 314- 315- 316- 317- 318- 319- 320- 321- 322- 323- 324- 325- 326- 327- 328- 329- 330- 331- 332- 333- 334- 335- 336- 337- 338- 339- 340- 341- 342- 343- 344- 345- 346- 347- 348- 349- 350- 351- 352- 353- 354- 355- 356- 357- 358- 359- 360- 361- 362- 363- 364- 365- 366- 367- 368- 369- 370- 371- 372- 373- 374- 375- 376- 377- 378- 379- 380- 381- 382- 383- 384- 385- 386- 387- 388- 389- 390- 391- 392- 393- 394- 395- 396- 397- 398- 399- 400- 401- 402- 403- 404- 405- 406- 407- 408- 409- 410- 411- 412- 413- 414- 415- 416- 417- 418- 419- 420- 421- 422- 423- 424- 425- 426- 427- 428- 429- 430- 431- 432- 433- 434- 435- 436- 437- 438- 439- 440- 441- 442- 443- 444- 445- 446- 447- 448- 449- 450- 451- 452- 453- 454- 455- 456- 457- 458- 459- 460- 461- 462- 463- 464- 465- 466- 467- 468- 469- 470- 471- 472- 473- 474- 475- 476- 477- 478- 479- 480- 481- 482- 483- 484- 485- 486- 487- 488- 489- 490- 491- 492- 493- 494- 495- 496- 497- 498- 499- 500- 501- 502- 503- 504- 505- 506- 507- 508- 509- 510- 511- 512- 513- 514- 515- 516- 517- 518- 519- 520- 521- 522- 523- 524- 525- 526- 527- 528- 529- 530- 531- 532- 533- 534- 535- 536- 537- 538- 539- 540- 541- 542- 543- 544- 545- 546- 547- 548- 549- 550- 551- 552- 553- 554- 555- 556- 557- 558- 559- 560- 561- 562- 563- 564- 565- 566- 567- 568- 569- 570- 571- 572- 573- 574- 575- 576- 577- 578- 579- 580- 581- 582- 583- 584- 585- 586- 587- 588- 589- 590- 591- 592- 593- 594- 595- 596- 597- 598- 599- 600- 601- 602- 603- 604- 605- 606- 607- 608- 609- 610- 611- 612- 613- 614- 615- 616- 617- 618- 619- 620- 621- 622- 623- 624- 625- 626- 627- 628- 629- 630- 631- 632- 633- 634- 635- 636- 637- 638- 639- 640- 641- 642- 643- 644- 645- 646- 647- 648- 649- 650- 651- 652- 653- 654- 655- 656- 657- 658- 659- 660- 661- 662- 663- 664- 665- 666- 667- 668- 669- 670- 671- 672- 673- 674- 675- 676- 677- 678- 679- 680- 681- 682- 683- 684- 685- 686- 687- 688- 689- 690- 691- 692- 693- 694- 695- 696- 697- 698- 699- 700- 701- 702- 703- 704- 705- 706- 707- 708- 709- 710- 711- 712- 713- 714- 715- 716- 717- 718- 719- 720- 721- 722- 723- 724- 725- 726- 727- 728- 729- 730- 731- 732- 733- 734- 735- 736- 737- 738- 739- 740- 741- 742- 743- 744- 745- 746- 747- 748- 749- 750- 751- 752- 753- 754- 755- 756- 757- 758- 759- 760- 761- 762- 763- 764- 765- 766- 767- 768- 769- 770- 771- 772- 773- 774- 775- 776- 777- 778- 779- 780- 781- 782- 783- 784- 785- 786- 787- 788- 789- 790- 791- 792- 793- 794- 795- 796- 797- 798- 799- 800- 801- 802- 803- 804- 805- 806- 807- 808- 809- 810- 811- 812- 813- 814- 815- 816- 817- 818- 819- 820- 821- 822- 823- 824- 825- 826- 827- 828- 829- 830- 831- 832- 833- 834- 835- 836- 837- 838- 839- 840- 841- 842- 843- 844- 845- 846- 847- 848- 849- 850- 851- 852- 853- 854- 855- 856- 857- 858- 859- 860- 861- 862- 863- 864- 865- 866- 867- 868- 869- 870- 871- 872- 873- 874- 875- 876- 877- 878- 879- 880- 881- 882- 883- 884- 885- 886- 887- 888- 889- 890- 891- 892- 893- 894- 895- 896- 897- 898- 899- 900- 901- 902- 903- 904- 905- 906- 907- 908- 909- 910- 911- 912- 913- 914- 915- 916- 917- 918- 919- 920- 921- 922- 923- 924- 925- 926- 927- 928- 929- 930- 931- 932- 933- 934- 935- 936- 937- 938- 939- 940- 941- 942- 943- 944- 945- 946- 947- 948- 949- 950- 951- 952- 953- 954- 955- 956- 957- 958- 959- 960- 961- 962- 963- 964- 965- 966- 967- 968- 969- 970- 971- 972- 973- 974- 975- 976- 977- 978- 979- 980- 981- 982- 983- 984- 985- 986- 987- 988- 989- 990- 991- 992- 993- 994- 995- 996- 997- 998- 999- 1000- 1001- 1002- 1003- 1004- 1005- 1006- 1007- 1008- 1009- 1010- 1011- 1012- 1013- 1014- 1015- 1016- 1017- 1018- 1019- 1020- 1021- 1022- 1023- 1024- 1025- 1026- 1027- 1028- 1029- 1030- 1031- 1032- 1033- 1034- 1035- 1036- 1037- 1038- 1039- 1040- 1041- 1042- 1043- 1044- 1045- 1046- 1047- 1048- 1049- 1050- 1051- 1052- 1053- 1054- 1055- 1056- 1057- 1058- 1059- 1060- 1061- 1062- 1063- 1064- 1065- 1066- 1067- 1068- 1069- 1070- 1071- 1072- 1073- 1074- 1075- 1076- 1077- 1078- 1079- 1080- 1081- 1082- 1083- 1084- 1085- 1086- 1087- 1088- 1089- 1090- 1091- 1092- 1093- 1094- 1095- 1096- 1097- 1098- 1099- 1100- 1101- 1102- 1103- 1104- 1105- 1106- 1107- 1108- 1109- 1110- 1111- 1112- 1113- 1114- 1115- 1116- 1117- 1118- 1119- 1120- 1121- 1122- 1123- 1124- 1125- 1126- 1127- 1128- 1129- 1130- 1131- 1132- 1133- 1134- 1135- 1136- 1137- 1138- 1139- 1140- 1141- 1142- 1143- 1144- 1145- 1146- 1147- 1148- 1149- 1150- 1151- 1152- 1153- 1154- 1155- 1156- 1157- 1158- 1159- 1160- 1161- 1162- 1163- 1164- 1165- 1166- 1167- 1168- 1169- 1170- 1171- 1172- 1173- 1174- 1175- 1176- 1177- 1178- 1179- 1180- 1181- 1182- 1183- 1184- 1185- 1186- 1187- 1188- 1189- 1190- 1191- 1192- 1193- 1194- 1195- 1196- 1197- 1198- 1199- 1200- 1201- 1202- 1203- 1204- 1205- 1206- 1207- 1208- 1209- 1210- 1211- 1212- 1213- 1214- 1215- 1216- 1217- 1218- 1219- 1220- 1221- 1222- 1223- 1224- 1225- 1226- 1227- 1228- 1229- 1230- 1231- 1232- 1233- 1234- 1235- 1236- 1237- 1238- 1239- 1240- 1241- 1242- 1243- 1244- 1245- 1246- 1247- 1248- 1249- 1250- 1251- 1252- 1253- 1254- 1255- 1256- 1257- 1258- 1259- 1260- 1261- 1262- 1263- 1264- 1265- 1266- 1267- 1268- 1269- 1270- 1271- 1272- 1273- 1274- 1275- 1276- 1277- 1278- 1279- 1280- 1281- 1282- 1283- 1284- 1285- 1286- 1287- 1288- 1289- 1290- 1291- 1292- 1293- 1294- 1295- 1296- 1297- 1298- 1299- 1300- 1301- 1302- 1303- 1304- 1305- 1306- 1307- 1308- 1309- 1310- 1311- 1312- 1313- 1314- 1315- 1316- 1317- 1318- 1319- 1320- 1321- 1322- 1323- 1324- 1325- 1326- 1327- 1328- 1329- 1330- 1331- 1332- 1333- 1334- 1335- 1336- 1337- 1338- 1339- 1340- 1341- 1342- 1343- 1344- 1345- 1346- 1347- 1348- 1349- 1350- 1351- 1352- 1353- 1354- 1355- 1356- 1357- 1358- 1359- 1360- 1361- 1362- 1363- 1364- 1365- 1366- 1367- 1368- 1369- 1370- 1371- 1372- 1373- 1374- 1375- 1376- 1377- 1378- 1379- 1380- 1381- 1382- 1383- 1384- 1385- 1386- 1387- 1388- 1389- 1390- 1391- 1392- 1393- 1394- 1395- 1396- 1397- 1398- 1399- 1400- 1401- 1402- 1403- 1404- 1405- 1406- 1407- 1408- 1409- 1410- 1411- 1412- 1413- 1414- 1415- 1416- 1417- 1418- 1419- 1420- 1421- 1422- 1423- 1424- 1425- 1426- 1427- 1428- 1429- 1430- 1431- 1432- 1433- 1434- 1435- 1436- 1437- 1438- 1439- 1440- 1441- 1442- 1443- 1444- 1445- 1446- 1447- 1448- 1449- 1450- 1451- 1452- 1453- 1454- 1455- 1456- 1457- 1458- 1459- 1460- 1461- 1462- 1463- 1464- 1465- 1466- 1467- 1468- 1469- 1470- 1471- 1472- 1473- 1474- 1475- 1476- 1477- 1478- 1479- 1480- 1481- 1482- 1483- 1484- 1485- 1486- 1487- 1488- 1489- 1490- 1491- 1492- 1493- 1494- 1495- 1496- 1497- 1498- 1499- 1500- 1501- 1502- 1503- 1504- 1505- 1506- 1507- 1508- 1509- 1510- 1511- 1512- 1513- 1514- 1515- 1516- 1517- 1518- 1519- 1520- 1521- 1522- 1523- 1524- 1525- 1526- 1527- 1528- 1529- 1530- 1531- 1532- 1533- 1534- 1535- 1536- 1537- 1538- 1539- 1540- 1541- 1542- 1543- 1544- 1545- 1546- 1547- 1548- 1549- 1550- 1551- 1552- 1553- 1554- 1555- 1556- 1557- 1558- 1559- 1560- 1561- 1562- 1563- 1564- 1565- 1566- 1567- 1568- 1569- 1570- 1571- 1572- 1573- 1574- 1575- 1576- 1577- 1578- 1579- 1580- 1581- 1582- 1583- 1584- 1585- 1586- 1587- 1588- 1589- 1590- 1591- 1592- 1593- 1594- 1595- 1596- 1597- 1598- 1599- 1600- 1601- 1602- 1603- 1604- 1605- 1606- 1607- 1608- 1609- 1610- 1611- 1612- 1613- 1614- 1615- 1616- 1617- 1618- 1619- 1620- 1621- 1622- 1623- 1624- 1625- 1626- 1627- 1628- 1629- 1630- 1631- 1632- 1633- 1634- 1635- 1636- 1637- 1638- 1639- 1640- 1641- 1642- 1643- 1644- 1645- 1646- 1647- 1648- 1649- 1650- 1651- 1652- 1653- 1654- 1655- 1656- 1657- 1658- 1659- 1660- 1661- 1662- 1663- 1664- 1665- 1666- 1667- 1668- 1669- 1670- 1671- 1672- 1673- 1674- 1675- 1676- 1677- 1678- 1679- 1680- 1681- 1682- 1683- 1684- 1685- 1686- 1687- 1688- 1689- 1690- 1691- 1692- 1693- 1694- 1695- 1696- 1697- 1698- 1699- 1700- 1701- 1702- 1703- 1704- 1705- 1706- 1707- 1708- 1709- 1710- 1711- 1712- 1713- 1714- 1715- 1716- 1717- 1718- 1719- 1720- 1721- 1722- 1723- 1724- 1725- 1726- 1727- 1728- 1729- 1730- 1731- 1732- 1733- 1734- 1735- 1736- 1737- 1738- 1739- 1740- 1741- 1742- 1743- 1744- 1745- 1746- 1747- 1748- 1749- 1750- 1751- 1752- 1753- 1754- 1755- 1756- 1757- 1758- 1759- 1760- 1761- 1762- 1763- 1764- 1765- 1766- 1767- 1768- 1769- 1770- 1771- 1772- 1773- 1774- 1775- 1776- 1777- 1778- 1779- 1780- 1781- 1782- 1783- 1784- 1785- 1786- 1787- 1788- 1789- 1790- 1791- 1792- 1793- 1794- 1795- 1796- 1797- 1798- 1799- 1800- 1801- 1802- 1803- 1804- 1805- 1806- 1807- 1808- 1809- 1810- 1811- 1812- 1813- 1814- 1815- 1816- 1817- 1818- 1819- 1820- 1821- 1822- 1823- 1824- 1825- 1826- 1827- 1828- 1829- 1830- 1831- 1832- 1833- 1834- 1835- 1836- 1837- 1838- 1839- 1840- 1841- 1842- 1843- 1844- 1845- 1846- 1847- 1848- 1849- 1850- 1851- 1852- 1853- 1854- 1855- 1856- 1857- 1858- 1859- 1860- 1861- 1862- 1863- 1864- 1865- 1866- 1867- 1868- 1869- 1870- 1871- 1872- 1873- 1874- 1875- 1876- 1877- 1878- 1879- 1880- 1881- 1882- 1883- 1884- 1885- 1886- 1887- 1888- 1889- 1890- 1891- 1892- 1893- 1894- 1895- 1896- 1897- 1898- 1899- 1900- 1901- 1902- 1903- 1904- 1905- 1906- 1907- 1908- 1909- 1910- 1911- 1912- 1913- 1914- 1915- 1916- 1917- 1918- 1919- 1920- 1921- 1922- 1923- 1924- 1925- 1926- 1927- 1928- 1929- 1930- 1931- 1932- 1933- 1934- 1935- 1936- 1937- 1938- 1939- 1940- 1941- 1942- 1943- 1944- 1945- 1946- 1947- 1948- 1949- 1950- 1951- 1952- 1953- 1954- 1955- 1956- 1957- 1958- 1959- 1960- 1961- 1962- 1963- 1964- 1965- 1966- 1967- 1968- 1969- 1970- 1971- 1972- 1973- 1974- 1975- 1976- 1977- 1978- 1979- 1980- 1981- 1982- 1983- 1984- 1985- 1986- 1987- 1988- 1989- 1990- 1991- 1992- 1993- 1994- 1995- 1996- 1997- 1998- 1999- 2000- 2001- 2002- 2003- 2004- 2005- 2006- 2007- 2008- 2009- 2010- 2011- 2012- 2013- 2014- 2015- 2016- 2017- 2018- 2019- 2020- 2021- 2022- 2023- 2024- 2025- 2026- 2027- 2028- 2029- 2030- 2031- 2032- 2033- 2034- 2035- 2036- 2037- 2038- 2039- 2040- 2041- 2042- 2043- 2044- 2045- 2046- 2047- 2048- 2049- 2050- 2051- 2052- 2053- 2054- 2055- 2056- 2057- 2058- 2059- 2060- 2061- 2062- 2063- 2064- 2065- 2066- 2067- 2068- 2069- 2070- 2071- 2072- 2073- 2074- 2075- 2076- 2077- 2078- 2079- 2080- 2081- 2082- 2083- 2084- 2085- 2086- 2087- 2088- 2089- 2090- 2091- 2092- 2093- 2094- 2095- 2096- 2097- 2098- 2099- 2100- 2101- 2102- 2103- 2104- 2105- 2106- 2107- 2108- 2109- 2110- 2111- 2112- 2113- 2114- 2115- 2116- 2117- 2118- 2119- 2120- 2121- 2122- 2123- 2124- 2125- 2126- 2127- 2128- 2129- 2130- 2131- 2132- 2133- 2134- 2135- 2136- 2137- 2138- 2139- 2140- 2141- 2142- 2143- 2144- 2145- 2146- 2147- 2148- 2149- 2150- 2151- 2152- 2153- 2154- 2155- 2156- 2157- 2158- 2159- 2160- 2161- 2162- 2163- 2164- 2165- 2166- 2167- 2168- 2169- 2170- 2171- 2172- 2173- 2174- 2175- 2176- 2177- 2178- 2179- 2180- 2181- 2182- 2183-

نیشته من این نامه پهلوی...

بررسی و تحلیل شخصیت‌های برجسته اساطیری ایران باستان

بر پایه

متن‌های ادبیات اوستایی، فارسی میانه (پهلوی) و شاهنامه فردوسی

دکتر اقدس فاتحی

عضو هیأت علمی دانشگاه

(برای دانشجویان دوره دکتری ادبیات فارسی و گرایش ادبیات حماسی)

میراثنامه	فاتحی، اقدس، ۱۳۴۴ -
عنوان و نام پدیدآور	نیشته من، این نامه پهلوی... بررسی و تحلیل شخصیت‌های برجسته اساطیری ایران باستان بر پایه متن‌های ادبیات اوستایی، فارسی میانه (پهلوی) و شاهنامه فردوسی... / اقدس فاتحی.
مشخصات نشر	تهران: فارسیران، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	۵۰۷ صفحه، مشتمل بر خطوط پهلوی و اوستایی، آوانوشت و حروف نگاری لاتین و فارسی متن‌های باستانی.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۸۳۱۳-۱۴-۲
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
موضوع	شاهنامه پژوهی
موضوع	اسطوره شناسی
موضوع	ادبیات تطبیقی
موضوع	خط، زبان و ادبیات اوستایی
موضوع	خط، زبان و ادبیات فارسی میانه (پهلوی)
موضوع	حماسه‌های ایران باستان
یادداشت	کتابنامه فارسی، لاتین، پهلوی و اوستایی، صص ۳۹۱-۴۷۹ همچنین به صورت ارجاع درون متنی
یادداشت	نمایه، صص ۵۰۷-۳۹۲
یادداشت	چکیده انگلیسی
یادداشت	پشت جلد به انگلیسی
رده بندی کنگره	۱۳۹۵ ۲۴۶ الف PIR ۳۰۰۹
رده بندی دیویی	۰۹۱۵۴۸
شماره کتابشناسی ملی	۲۳۵۶۳۶

Nebešte Man īn Nāme-ye Pahlavi... A Survey & Analysis Of The Distinguished Mythological Characters in Ancient Iran, Based on the Avestan & Pahlavi Texts; and in Shahname of Ferdowsi, Aghdas Fatehi

نیشته من این نامه پهلوی...

**بررسی و تحلیل شخصیت‌های برجسته اساطیری ایران باستان بر پایه
متن‌های ادبیات اوستایی، فارسی میانه (پهلوی) و شاهنامه فردوسی
(برای دانشجویان دوره دکتری ادبیات فارسی و گرایش ادبیات حماسی)
نویسنده: دکتر اقدس فاتحی (عضو هیأت علمی گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه قم)**

ناشر: انتشارات فارسیران (نشر دانشگاه جامع علمی - کاربردی)

مدیر فنی انتشارات: آرزو یک زاده

طراح جلد: زهرا جمشیدی سرشت

سال و نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۵

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۳۱۳-۱۴-۲

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال

این اثر مشمول قانون حمایت مؤلفان و مصنفان مصوب سال ۱۳۴۸ است
هر گونه نشر، بخش و یا عرضه آن بدون اجازه مؤلف، ممنوع است.

مرکز بخش: میدان انقلاب، ابتدای کارگر جنوبی، کوچه رشتگی، ساختمان شماره ۱۰ تلفن: ۶۶۳۳۶۰۹۷

www.uastfl1.ac.ir

تقدیم اثر:

این کتاب را

به

یکایک اعضای خانواده عزیز، فرزانه و دانش دوست خود؛

به آنهایی که دوست شان دارم، تقدیم می کنم

و

خدای مهربان را

به خاطر نعمت و موهبت

وجود ایشان و حمایت های عاطفی بی دریغ و همه جانبه شان

سپاس می گویم

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ...

و در قصه های آنان عبرتی برای صاحبان خرد بود

سورة يوسف، آية ۱۱۱

بخواند آن بت مهربان داستان...
ز دفتر نوشته گه باستان ...
مرا گفت خوب آمد این رای تو
به نیکی گراید همی پای تو...
نیشته من این نامه پهلوی
به پیش تو آرم نگر نغنوی...
یکی نامه بود از گه باستان
فراوان بدو اندرون داستان...
چو از دفتر این داستانها بسی
همی خواند خواننده بر هر کسی..
تو این را دروغ و فسانه مخوان
به یکسان روشنی زمانه بدان..
جهان دل نهاده بدین داستان
همان بخردان نیز و هم راستان..
چنین یادگاری شد اندر جهان
بر او آفرین از کهان و مهان

در بارهٔ این پژوهش

این اثر، در درجهٔ نخست به همهٔ علاقه‌مندان شاهنامهٔ ارجمند استاد فرزانهٔ طوس، حکیم ابوالقاسم فردوسی؛ این عظیم‌ترین شاهکار حماسهٔ ملی ایران و فرهنگ و ادبیات غنی ایران باستان پیشکش می‌شود. ارزش به ثمر رسیدن این پژوهش در آن است که می‌تواند همچون پُلّی میان دو رشتهٔ ادب فارسی و فرهنگ و زبان‌های باستانی ایران ایفای نقش کند و زمینهٔ آشنایی عملی دانشجویان رشتهٔ ادب فارسی، و مخصوصاً دانشجویان دکتری ادبیات حماسی را با مضامین و موضوعات اسطوره‌ای و حماسی به وسیلهٔ استشهاده نمودن به اصل متن‌های ادبیات ایران باستان به خط و زبان پهلوی و اوستایی فراهم سازد و مخاطب این امکان را داشته باشد که ویژگی‌ها و خصوصیات پیشینهٔ شخصیت‌های اساطیری ایران را از نزدیک و از طریق آن متون باستانی به طور ملموس، مورد بازشناسی قرار دهد. استشهاده نمودن به متن‌های ادبیات پهلوی و اوستایی در این درسنامه، به همان شیوهٔ معمول و متعارفی است که در شرح متون ادب فارسی، اغلب، شواهدی از متون نظم و نثر آورده می‌شود. این پژوهش همچنین می‌تواند فتح بابی باشد برای مطالعهٔ ادبیات فارسی میانه (پهلوی) و اوستایی و نیز کاربردی ساختن خطوط و زبان‌های کهن ایرانی در رشتهٔ ادب فارسی. همچنین امید است این مجموعه، گام کوچکی در جهت گویاتر ساختن آن زبان‌های خاموش برای خوانندهٔ فارسی زبان باشد.

مؤلف

به نام خداوند جان و خرد

سپاسگزاری و تقدیر

سپاس از جهاندار پیروزگر	کز اوی است نیرو و هم زو هنر
توانا و دانا و دارنده اوست	خرد را و جان را نگارنده اوست
خداوند جان و خداوند رای	خداوند نیکی ده رهنمای
خداوند گردنده خورشید و ماه	روان را به نیکی نماینده راه
سر نامه کرد آفرین خدای	کجا هست و باشد همیشه به جای:
تو دادی مرا فرّ و فرهنگ و رای	تو باشی به هر نیکی رهنمای

*****

نخست می‌بایست نهایت حق‌گزاری و تشکر خود را به پیشگاه دانشمند عالیقدر، جناب آقای دکتر محسن ابوالقاسمی ابراز نمایم که از روی لطف بر اینجانب منت نهاده با وجود مشغله علمی فراوان، بزرگوارانه با اختصاص دادن وقت گرانبهای خویش در هدایت و راهنمایی اینجانب و همچنین رؤیت هر یک از فصول این کتاب و تذکر نکات سودمند، مرا مستفیض فرمودند.

همچنین بر خود لازم می‌دانم نسبت به لطف و مرحمت استاد عزیز، بانوی ایران‌شناسی، سرکار خانم دکتر زهره زرشناس مراتب سپاس و قدر دانی خویش را ابراز نمایم که صمیمانه و با کمال گشاده رویی وقت گرانقدر خود را صرف ارائه تذکرات مفید به اینجانب نمودند. همچنین تشکر ویژه خود را حضور استاد ارجمند جناب آقای دکتر ابوالقاسم اسماعیل پور، شخصیت برجسته و پرکار جهان‌اسطوره‌شناسی ابراز می‌نمایم که از روی لطف و با نهایت صبر و حوصله با انتقادات سازنده خود مرا در بهبود کیفیت این نوشته یاری نمودند.

همچنین وظیفه خود می دانم که مراتب قدر شناسی خود را خدمت استاد گرامی سرکار خانم دکتر طاهره خوشحال دستجردی ابراز نمایم. ایشان در طول مدتی که به نگارش پایان نامه دکتری (اساس کتاب حاضر) اشتغال داشتم، دلسوزانه مرا در هرچه بهتر به انجام رسانیدن آن تشویق فرمودند.

همچنین در اینجا از کلیه اساتید محترم دانشگاه اصفهان که در طی دوران تحصیل مقطع دکتری زبان و ادبیات فارسی، در کلاس های ایشان حاضر شده بودم، تشکر می کنم. انشاء الله که سلامتی، طول عمر پر عزت و با برکت، بهروزی و نیک فرجامی بهره این اساتید باشد که در دانش پروری و اخلاق، نمونه هستند؛ که: ماحد خورشید مداح خود است/ زن که چشمش روشن و نا مرد است. همچنین بدین وسیله از سرکار خانم زهره گائینی که با مهارت هرچه تمامتر و با حوصله و دقت کم نظیر خویش و با زحماتی پیگیر و متعهدانه، کار تایپ چند زبانه این اثر را با تبحر خاص خود از سر تا به بُن به انجام رسانیدند، سپاسگزاری کرده و زحمات ایشان را ارج می نهم.

همچنین خدمت خواهر نازنین و دانش پژوهم سرکار خانم پروین فاتحی کارشناس ارشد زبان و ادب فارسی و مدرس دانشگاه که در بخش نمونه خوانی و نمایه کتاب حاضر مرا یاری کردند، کمال امتنان و سپاسگزاری را ابراز می نمایم و برای ایشان از درگاه ایزد منان آرزوی سلامتی دارم و در کلیه شؤون زندگی برایشان موفقیت روز افزون را خواهانم.

همچنین جا دارد سپاسگزاری کنم از همه عوامل انتشارات فارسیران؛ به ویژه سرکار خانم آرزو بک زاده (مدیر فنی انتشارات) که با خوش رویی، متانت و شکیبایی در به سامان رسانیدن چاپ و انتشار این کتاب مرا یاری کردند.

و سرانجام شایسته است در اینجا ذکر کنم که ویرایش نهایی یکایک کلمات این کتاب چند زبانه؛ چه به لحاظ محتوایی و چه از نظر فنی و صوری، از سر تا به بُن بر عهده این نگارنده بوده است. امید است خوانندگان محترم هر گونه کاستی و سهوالقلم را بر من ببخشایند.

اقدس فاتحی

تهران، مرداد ۱۳۹۵

درآمد

پژوهش حاضر، جایگاه شش شخصیت برجسته اسطوره ای؛ جمشید، ضحاک، فریدون، کیکاووس، اسفندیار و رستم را در ادبیات ایران باستان، با تکیه بر شواهد و جملات و عباراتی از اصل متن‌های کتاب اوستا به خط و زبان اوستایی، و اصل آثار فارسی میانه به خط و زبان پهلوی، جست و جو کرده و آن را با دسته‌ای از ابیات شاهنامه فردوسی مقایسه و تطبیق نموده و مورد بررسی و تحلیل قرار داده است که با خصوصیات و کردارهای این هفت شخصیت در متن‌های باستانی، همخوانی و تناسب داشته است. در این بررسی‌ها مشخص گردید که اکثریت قریب به اتفاق این شخصیت‌های اساطیری در ادبیات ایران باستان خویشکاری‌ها و سرشت ایزدینه و ماورایی داشته‌اند و پیشینه و جایگاه اصلی شمار بسیاری از آنان را در عقاید و باورهای کهن قوم هندو ایرانی می‌توان یافت. اما از آنجا که رفته رفته در گذر زمان، بطور کلی وقتی که تحولات خاصی در طی هزاره‌ها در میان جوامع و قبایل کهن آریایی حاصل شد، جهان ذهنی آن اقوام باستانی نیز، تحت تأثیر شرایط فرهنگی تازه هر عصر، مسائل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، دینی و حتی وام‌گیری از سرزمین‌ها و فرهنگ‌های مجاور قرار گرفت و اسطوره‌ها و عقاید و باورهای دنیای کهن آریایی را متحول ساخت. ما، برابر نهاده‌های بسیاری از خدایان عالم اساطیر کهن هندو ایرانی و از جمله شش شخصیت اساطیری مورد مطالعه این پژوهش را در شاهنامه فردوسی به صورت شهریاران زمینی می‌بینیم. روند دگرگونی بنیادین شخصیت‌های اساطیری مورد بحث و تکوین مجددشان در حماسه ایران عمدتاً بدین صورت بوده است که راویان هنرمند حماسه‌ها و ناقلان داستان‌های باستان، بعدها در طی قرون و اعصار در بازگویی مجدد زندگانی این قهرمانان ادبیات اوستایی، برای هر چه بیشتر جذاب نمودن داستانها آنها را با روایاتی درآمیختند که اصل آنها به صورت شفاهی نقل می‌شده و به ناحیه ماوراء النهر تعلق داشته که خارج از حیطه نفوذ محافل خواص زرتشتی نجد مرکزی ایران بوده است. به نظر می‌رسد قسمت اعظم روایات منقول در شاهنامه‌های عهد اسلامی و از جمله شاهنامه منثور ابومنصوری که استاد فرزانه طوس، فردوسی بزرگ آن را به عنوان مأخذی معتبر، اساس به نظم آوردن داستان‌های باستان در شاهنامه ارجمند خویش قرار داده است، سابقه‌اش بیشتر به سنت زنده، پویا، و مستقل شفاهی و احياناً مکتوب ناحیه مشرق ایران، خراسان بزرگ و ماوراء النهر باز می‌گردد تا آنکه وابسته به اوستا و متن‌های پهلوی زرتشتی باشد. ناقلان روایات اساطیری، اخبار دنیای باستان را با بیانی بسیار تأثیرگذار و رسا، توصیف و نقل می‌نمودند و در این توصیف و نقل‌ها، افزودن شاخ و برگ به روایت مربوط به یک اسطوره

کهن که تحت تأثیر تعاملات فرهنگی با ملل و اقوام دیگر بوده است سبب می‌گردید که نخست در جزئیات و نکات فرعی و حاشیه‌ای مربوط به داستان زندگانی یک شخصیت اسطوره‌ای، تغییراتی ایجاد شود و بعدها با افزودن مطالب تازه تر، ریشه و هویت اصلی آن شخصیت نیز دستخوش تغییر و تحول گردد. بدین ترتیب اسطوره در نهایت انعطاف پذیری خود با شرایط فکری و اجتماعی و خواست های مردمان در اعصار گوناگون، خود را وفق داده است تا ماندگاری و تداوم حیات آن تضمین گردد و حتی به بهای دگردیی یافتن کلی خود، در حماسه، حضوری زنده و با طراوت داشته باشد. در عهد اسلامی، علل و عوامل دیگری نیز همچون میل به خرد گرایی نیز تغییراتی را در طرز نگرش به موجودات اسطوره‌ای ایجاد کرده است؛ به نحوی که هر قدر از دنیای باستان به عصر فردوسی نزدیک‌تر می‌شویم از ابعاد شگفتی برانگیز و مافوق طبیعی شخصیت‌های اساطیری کاسته و در ازای آن، جنبه خرد باورانه و مردمانگی آنها فربه تر شده و همه وقایع منسوب به شخصیت‌های اساطیری با معیارهای تجربی سنجیده می‌شود. این تغییر شکل ثانویه آنها با موازین عقلی و منطقی و همچنین با تعالیم ایدئولوژیکی و مبانی عقیدتی نوین، سازگاری بیشتری دارد و طبعاً خرد پذیر می‌نماید.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
درآمد	أ
پیشگفتار	ص
۱. پیشینه تحقیق	ص
۲. اهمیت دانش اوستا و پهلوی در شناخت اساطیر ایران	ط
۳. ضرورت و فایده متن پژوهی در ادبیات باستانی ایران	ط
۴. ویژگی خاص کار ما در این پژوهش و هدف از آن	ظ
۵. چگونگی روش کار در تألیف کتاب حاضر	ع

فصل اول : باورهای اساطیری اقوام آریایی و معرفی منابع باستانی

۱. اقوام آریایی	۱
۱-۱. هندو اروپایی ، نژاد و تبار آریاها	۱
۱-۱-۱. خاستگاه اقوام هندو ایرانی	۲
۱-۱-۲. اعتقادات هندو ایرانیان باستان	۳
۱-۱-۳. منابع اساطیر هند	۴
۱-۲. آریاهای ایرانی، عقاید آنان، زرتشت و آیین مزدیسنی	۵
۱-۲-۱. اهمیت معرفی متون ادبیات اوستایی و فارسی میانه به عنوان منابع شناخت اسطوره های ایران باستان و آشنایی با الفبای خطوط اوستایی و پهلوی	۷
۱-۲-۲. خاستگاه اوستا	۸
۳. معرفی اجمالی خطوط اوستایی و فارسی میانه	۱۶
۳-۱. روند فراهم آمدن اوستا	۱۶

۱۸.....	۱-۳-۱. دشواری‌های خط فارسی میانه (پهلوی) برای کتابت اوستا.....
۱۹.....	۲-۳-۱. اختراع خط اوستایی.....
۲۰.....	۳-۳-۱. حروف الفبای اوستایی.....
۲۲.....	۴-۱. زبان و خط فارسی میانه (پهلوی).....
۲۳.....	۴-۱. ۱. حرف نویسی و آوانویسی.....
۲۴.....	۴-۱. ۲. الفبای فارسی میانه (= پهلوی) کتابی.....
۲۶.....	۴-۱. ۳. شش شخصیت برجسته اساطیری در آثار ادبیات پهلوی.....
۳۷.....	۵-۱. شاهنامه فردوسی.....
۳۹.....	۵-۱. ۱. دلیل تفاوت‌های روایات شاهنامه ابومنصوری و شاهنامه فردوسی با اوستا و متون پهلوی.....
۴۰.....	۵-۱. ۲. گوسان‌ها، نسل پیشین راویان شفاهی.....

فصل دوم: اسطوره و حماسه

۴۳.....	۱-۲. اسطوره از نظر لغوی، مفهوم و تعریف آن.....
۴۴.....	۲-۲. اسطوره‌ها، تخیل صرف نیستند.....
۴۴.....	۳-۲. باورهای اساطیری در شاهکارهای ادبی.....
۴۵.....	۴-۲. اسطوره‌ها، نمونه‌های ازلی فعالیت‌های معنی‌دار و الگوهایی تعلیمی برای رفتارهای همگانی.....
۴۶.....	۵-۲. دشواری تعریف واژه اسطوره.....
۴۶.....	۶-۲. اسطوره، زمان مقدس، سرگذشت قدسی و مینوی.....
۴۷.....	۷-۲. لفظ اساطیر در قرآن.....
۴۷.....	۸-۲. شکل‌گیری اساطیر و جهان‌شناخت بشر ابتدایی.....
۴۸.....	۹-۲. اسطوره، اساسنامه و قانون زندگی بشر ابتدایی و پاسخگویی نیازهای روانی او.....
۴۸.....	۱۰-۲. اسطوره، داستانی مقدس.....

۱۱-۲ . مکتب اسطوره شناختی دومزیل	۴۹
۱۱-۲-۱ . قوم هندو اروپایی باستان و زبان فرضی مشترک آنان	۴۹
۱۱-۲-۲ . خاستگاه اقوام هندو اروپایی	۵۰
۱۱-۲-۳ . جدول کنش و خویشکاری سه گانه خدایان اقوام هندو اروپایی باستان	۵۱
۱۲-۲ . تحول اسطوره های ایرانی از اوستا تا شاهنامه	۵۴
۱۲-۲-۱ . دلیل اصلی تفاوت شخصیت های اساطیری مشترک شاهنامه با برابر نهاده های اوستایی آن	۵۶
۱۲-۲-۴ . انعکاس اساطیر پهلوانی در شاهنامه	۶۱
۱۳-۲ . حماسه	۶۱
۱۴-۲ . تاریخ	۶۳
۱۵-۲ . شاهنامه ، انعکاس دلاوری های طبقه ارثستاران	۶۳
۱۵-۲-۱ . مقایسه مجموعه دو عصر پیشدادی و کیانی شاهنامه با روایت آفرینش در اساطیر ایران	۶۴

فصل سوم: جمشید

۱-۳ . اشتقاق نام جمشید از نظر لغوی	۶۵
۲-۳ . جمشید در ادبیات ایران باستان	۶۶
۱-۲-۳ . جم، پسر و یونگهان که به شهریاری او، نه مرگ و نه پیری بود و آب و گیاه، خشک ناشدنی	۶۷
۱-۲-۳-۱ . جم پسر و یونگهان، پرفره ترین زادگان بنابر هوم یشت اوستا	۶۸
۲-۲-۳ . دینکرد هفتم: نامیرا ساختن < اهورامزدا >، آفریدگان را در فرمانروایی جم	۷۱
۳-۲-۳ . بندهشن ایرانی و بندهشن هندی: جم پسر و یونگهان	۷۲
۱-۲-۳-۴ . در ادبیات پهلوی، جم پسر و یونگهان است	۷۳
۲-۳-۴ . فرگرد دوم و نذیداد : همپرسگی جمشید با اهورامزدا، پذیرفتن جم، شهریاری را از او، نگاهبانی، گسترش و بالاندن سه باره جم، گیتی اهورا داده را با نیزه و عصای زرنشان	۷۳
۲-۳-۴-۱ . تطبیق کردار جم در وسعت بخشیدن زمین با عصر جم بودگی در اسطوره های هندی	۸۲

عنوان

صفحه

۵-۲-۳. دینکرد هفتم: همپرسگی جم و اهورامزدا، پذیرفتن جمشید، چهار پیشه (= طبقه) را از اهورامزدا، بالاندن و افزودنی بخشیدن جم، جهان را.....	۸۳
۶-۲-۳. ساختن جمشید، وَر جمکرد را به فرمان اهورامزدا، برای رهایی آفریدگان از سرمای مَلکوسان ..	۸۸
۱-۶-۲-۳. فرگرد دوم وندیداد: انجمن ساختن اهورامزدا و جم را آگاهانیدن از زمستان سخت آینده، وَر جمکرد و خصوصیات آن.....	۸۸
ج) خصوصیات وَر جمکرد در مینوی خرد و دینکرد سوم، بندهشن و دادستان دینیک.....	۱۰۹
۷-۲-۳. آبان یشت: کامیابی جمشید در فرمانروایی بر همهٔ کشورها، مردمان، دیوان و پریان.....	۱۱۰
۸-۲-۳. درواسپ یشت: درخواست جمشید از ایزد درواسپ (= فرشتهٔ نگاهبان چارپایان) برای مهیا نمودن گله‌های پروار برای آفریدگان و کامیابی او در دور ساختن گرسنگی و تشنگی و مرگ از آنان.....	۱۱۳
۹-۲-۳. فروردین یشت: ستودن و درود فرستادن به فروهر جمشید در کسب نیرو برای استقامت در برابر خشکسالی، فقر و نیاز.....	۱۱۵
۱۰-۲-۳. رام یشت: ستودن جمشید ایزد رام (= وِئو) را تا خورشید سان گشتن او و فرّهٔ مندترین زادگان شدنش.....	۱۱۶
۱۱-۲-۳. ارت یشت: توفیق یافتن جمشید در فنا ناپذیر ساختن موجودات مزدا آفریده.....	۱۱۹
۱۲-۲-۳. متن پهلوی گزیده‌های زادسپرم: جم، برترین موجودات گیتی.....	۱۱۹
دینکرد سوم: درخشیدن آسن خرد ایزدی و شکست یافتن دیوهای افراط و تفریط در روزگار فرمانروایی جم.....	۱۲۰
۱۳-۲-۳. دادستان دینیک: اعلام کردن جمشید، آفرینش نیک را به فرّهٔ خویش.....	۱۲۰
۱۴-۲-۳. دینکرد سوم: قدر و منزلت جم، داشتن ایمان و اخلاص نسبت به دادار و اندرز دادن او، مردمان را.....	۱۲۰
۱۵-۲-۳. جاماسب نامه: فرمانروایی جم پر فرّه و درخشنده بر ابرها، باد، باران، دیوان و مردمان و غلبهٔ او بر پریان ...	۱۲۲
۱۶-۲-۳. گناه جمشید در اوستا.....	۱۲۲
۱-۱۶-۲-۳. زامیاد یشت: گریختن فرّه از جمشید به سبب سخن ناراست.....	۱۲۲
۲-۱۶-۲-۳. گاثاها: آموختن جم و یونگهان به مردم، پارهٔ گوشت را خوردن، و گناهکار شدن اوی.....	۱۲۷
۳-۱۶-۲-۳. سه بار گریختن فرّهٔ کیانی جمشید از وی.....	۱۲۹

۴-۱۶۲-۳. تحلیلی بر گسستن فره از جمشید.....	۱۳۱
۶-۱۶۲-۳. بندهشن: گریختن فره از جم و آمیختن او و خواهرش با دیوان.....	۱۳۳
۷-۱۶۲-۳. بندهشن: سپیتور، برادر جم که کُشنده جم است.....	۱۳۵
۸-۱۶۲-۳. گناه جمشید در ادبیات پهلوی.....	۱۳۶
۹-۱۶۲-۳. گناه جمشید در دادستان دینیگ.....	۱۳۷
۱۰-۱۶۲-۳. گناه جم در جاماسب نامه.....	۱۳۷
۱۱-۱۶۲-۳. روایت پهلوی: گناه جمشید و توبه او.....	۱۳۷
۳-۳. جمشید در شاهنامه فردوسی و تطبیق خلاصه‌ای از کارهای او با ادبیات پهلوی.....	۱۴۶
۱-۳-۳. تحلیلی بر آمیختگی کردار نرم کردن آهن و زره ساختن جمشید شاهنامه با کارهای منسوب به داوود نبی(ع).....	۱۴۸
۱-۱-۳-۳. آشفته‌گی ترجمه‌های خدای نامه پهلوی و راه یافتن روایات مختلف به آن منبع.....	۱۴۹
۲-۳-۳. سایر کردارهای برجسته جمشید در شاهنامه و تطبیق آن با منابع باستانی.....	۱۵۰
۳-۳-۳. سلیمان نبی(ع) و جمشید.....	۱۵۴
۱-۳-۳-۳. تحلیلی بر آمیختگی اسطوره جمشید با داستان سلیمان نبی(ع).....	۱۵۵
۲-۳-۳-۳. دلیل اصلی آمیختگی اسطوره جمشید با داستان های مشابه از منابع دیگر.....	۱۵۶
۳-۳-۳-۳. نوروز و جمشید.....	۱۵۶
۱-۳-۳-۳-۳. رساله پهلوی «ماه فروردین روز خرداد»: بی زرمان و بی مرگ کردن جمشید، جهان را.....	۱۵۸
۴-۳-۳. دوران طلایی فرمانروایی جمشید شاهنامه.....	۱۶۰
۵-۳-۳. گناه جمشید در شاهنامه.....	۱۶۰
۱-۵-۳-۳. ادعای خدایی فرعون و جمشید.....	۱۶۱
۲-۵-۳-۳. منیت ورزیدن جمشید شاهنامه، ناسپاسی جمشید و رو به کاستی نهادن فرگیتی فروز او.....	۱۶۱

- ۳-۴. تحلیلی بر چگونگی راه یافتن داستان جمشید به شاهنامه فردوسی و بهره جستن غیرمستقیم شاهنامه از خدای نامه در بازگویی این داستان ۱۶۳
- ۳-۴. جم (= یمه) در اساطیر ودایی هند ۱۶۴
- ۳-۴. ۱. گناه یمه در اساطیر ودایی ۱۶۶
- ۳-۴. ۲. یمه و یمی نخستین زوج بشر در وداها و برابر نهاده آنها در اساطیر ایران ۱۶۷
- ۳-۵. تحلیل و نتیجه گیری کلی فصل «جمشید» ۱۶۷

فصل چهارم: ضحاک

- ۴-۱. اشتقاق نام ضحاک از نظر لغوی ۱۶۹
- ۴-۱. ۱. بررسی و تحلیلی در پیرامون هویت اژدهای خوف‌انگیز در اساطیر ایران باستان و شاهنامه ۱۶۹
- ۴-۲. ضحاک (= اژی دهاک) در ادبیات ایران باستان ۱۷۳
- ۴-۲. ۱. هوم یشت: اژی دهاک سه پوزه سه کله شش چشم هزار نیرنگ، نیرومندترین دروغ بر علیه جهان آستومند ۱۷۳
- ۴-۲. ۲. آبان یشت: آرزوی اژی دهاک (= ضحاک)، برای تهی ساختن هفت کشور از مردمان ۱۷۴
- ۴-۲. ۳. رام (= ویو) یشت: درخواست ضحاک از ایزد رام برای یاری در نابودی مردمان ۱۷۷
- ۴-۲. ۴. انعکاس اژی دهاک در زامیاد یشت ۱۷۹
- ۴-۲. ۵. اژی دهاک در ادبیات پهلوی ۱۸۴
- ۴-۳. ضحاک در شاهنامه: بدصفی‌ها و زیانکاری‌های او ۲۰۰
- ۴-۳. ۱. مقایسه و تحلیل ضحاک شاهنامه با همتای خود ویشوه روپه در اساطیر ودایی ۲۰۰
- ۴-۳. ۲. ماردوش شدن ضحاک شاهنامه توسط ابلیس ۲۰۲
- ۴-۳. ۳. هجوم آوردن ضحاک اژدهافش به ایران زمین ۲۰۴
- ۴-۳. ۴. کابوس دیدن ضحاک ۲۰۵
- ۴-۳. ۵. کشته شدن آبتین و سپردن فرانک، فریدون نوزاد را به مرغزار گاو پُرمايه ۲۰۶
- ۴-۳. ۶. کاوه آهنگر ۲۰۶

۷-۳-۴. فرجام کار ضحاک در شاهنامه.....	۲۱۲
۸-۳-۴. به بند آوردن فریدون ضحاک را و مقایسهٔ متون باستانی با شاهنامه در این باره.....	۲۱۴
۴-۴. تحلیل و نتیجه گیری کلی فصل ضحاک.....	۲۱۵

فصل پنجم: فریدون

۱-۵. اشتقاق نام فریدون از نظر لغوی.....	۲۱۷
۱-۱-۵. جنبه های تطبیقِ ثَرّا تَنوَنه (= فریدون) با تریته آبتیه ودایی.....	۲۱۷
۲-۵. فریدون در ادبیات اوستایی.....	۲۱۹
۱-۲-۵. یسن نهم (= هوم یشت): آماده ساختن آبتین، هوم پاک را و نیکبختی او با زاده شدن فریدون.....	۲۱۹
۲-۲-۵. فرگرد اول وندیداد: آفریدن اهورامزدا، وَرَنَه چهار گوشه را و زاده شدن فریدون در آن.....	۲۲۲
۳-۲-۵. فریدون در آبان یشت اوستا.....	۲۲۴
۴-۲-۵. فروردین یشت: ستودن فروهر پاک فریدون برای مقاومت بر علیه بیماری های تب، جرب و بر ضد آزارمار.....	۲۲۸
۵-۲-۵. بهرام یشت: پیروزمندی فریدون بر اژی دهاک به واسطهٔ شهرِ مرغِ وارِغن.....	۲۲۹
۶-۲-۵. رام یشت: ستایش فریدون، اندروای زبردست را.....	۲۳۱
۷-۲-۵. توفیق یافتن فریدون در کردار اژدها کشی با یاری خواستن از ایزدبانوی آشی (= اورت).....	۲۳۲
۸-۲-۵. درواسپ یشت: کامروا ساختن درواسپ پناه دهندهٔ توانای مزدا آفریدهٔ پاک، فریدون را.....	۲۳۳
۹-۲-۵. زامیاد یشت: فریدون، برگرندهٔ فر گسسته جمشید.....	۲۳۳
۳-۵. فریدون در ادبیات فارسی میانه (= پهلوی).....	۲۳۴
۱-۳-۵. بُندهشن.....	۲۳۴
۲-۳-۵. شهرستان های ایران: ساختن فریدون شهر سمیران را و دادن دشت تازیان برای آبادی.....	۲۴۷
۳-۳-۵. آفدی و سهیگی سکستان: پنهان کردن فریدون نوادهٔ دختری خود را از بیم سلم و تور.....	۲۴۸
۴-۳-۵. کردارهای فریدون بنابر دینکرد هفتم.....	۲۵۱
۵-۳-۵. داستان فریدون در «ماه فروردین روز خرداد».....	۲۵۹

- ۶۳-۵. مینوی خرد: زدن و بستن فریدون، دهاک بیوراسب را و زدن دیوان مازندران ۲۶۱
- ۷-۳-۵. روایت پهلوی: تکبر ورزیدن فریدون ۲۷۳
- ۸-۳-۵. ائوگمَیچا: تن در دادن فریدون به مرگ ۲۷۴
- ۴-۵. فریدون در شاهنامه ۲۷۶
- ۱-۴-۵. فریدون، پسر آبتن ۲۷۶
- ۲-۴-۵. پیشگویی فروگرفته شدن ضحاک و بندی شدنش به خواری توسط فریدون به کین پدر ۲۷۷
- ۳-۴-۵. زاده شدن فریدون با فرّ تابنده شاهنشهی جمشید ۲۷۸
- ۴-۴-۵. پرورش فریدون نوزاد در مرغزار از شیرِ گاو پرمایه (= برمایه) ۲۷۹
- ۵-۴-۵. بردن مام فریدون، پسر را به البرز کوه از بیم ضحاک/ بازآمدن فریدون به دشت در شانزده سالگی ۲۷۹
- ۶-۴-۵. انجمن شدن مردمان گردآگرد فریدون به رهنمونیِ کاوه و برافراشتن درفش کاویانی ۲۸۰
- ۷-۴-۵. افسون و وِرج آموختن فریدون/ رشک برادران بر بخت بیدار اوی و دسیسه نمودن آنان ۲۸۱
- ۸-۴-۵. ناکام ماندن دسیسه برادران در کشتن فریدون/ افسون فریدون در ایستاندن سنگ عظیم ۲۸۱
- ۹-۴-۵. گذر کردن فریدون از آب ژرف، بی ناو و کشتی ۲۸۲
- ۱۰-۴-۵. کردار برجسته فریدون در شاهنامه: بستن ضحاک در بُن غاری به دماوند کوه ۲۸۳
- ۱۱-۴-۵. مقایسه انگیزه فریدون از اوژنیدن ضحاک در اوستا و شاهنامه ۲۸۴
- ۱۲-۴-۵. دست یافتن فریدون بر خواهران جم که از بیم جان در اسارت ضحاک بودند ۲۸۵
- ۵-۵. تحلیل و نتیجه گیری فصل فریدون بر اساس بازشناسی ابعاد (= کاراکترهای) گوناگون شخصیت اساطیری او، مبتنی بر نظریه «ایزد سه کُنش» ۲۸۶
- ۱-۵-۵. کُنش های سه گانه خدایان کهن در اساطیر هندو اروپایی ۲۸۶
- ۲-۵-۵. بهره مندی خویشکاری های تَرِ اِ تون از هر سه بُعد ۲۸۷
- ۳-۵-۵. کارکرد «گاو» در اسطوره فریدون و برتری جنبه واستریوشی در این ایزد ۲۸۷
- ۴-۵-۵. بُعد ارتشتاری فریدون / گرز گاوسر، سلاح فرو کوفتن بر اژدها ۲۸۸

- ۵-۵-۵. تحلیل خویشتکاری‌های ژرآتئون با کارکرد گاو..... ۲۸۹
- ۵-۵-۶. بُعد ورجاوندی (= افسون و جادویی) فریدون..... ۲۹۱
- ۵-۵-۷. وختشوری ایرج فریدونان، انعکاسی از کُنش آسرونی و دین مردی Frēdōn..... ۲۹۲
- ۵-۵-۸. پرسش: آیا می‌توان برابر نهاده واحدی را در اساطیر کهن هندوایرانی، برای ژرآتئون یافت؟..... ۲۹۲

فصل ششم: کیکاووس

- ۱-۶. اشتقاق نام کیکاووس از نظر لغوی..... ۲۹۳
- ۲-۶. تحلیلی بر شخصیت اسطوره ای کیکاوس در اساطیر کهن هندوایرانی..... ۲۹۴
- ۳-۶. کیکاووس در متن های اوستا..... ۲۹۷
- ۱-۳-۶. فروردین یشت: ستوده شدن فروهر کیکاووس پاکدین..... ۲۹۷
- ۲-۳-۶. آبان یشت: قربانی کردن کیکاووس بر فراز کوه اِزِیْقَه برای کامیابی در شهر یاری اش و سلطه بر آدَمیان و دیوان و پریان..... ۲۹۹
- ۲-۳-۶. گویان و کَرپان ها..... ۳۰۱
- ۳-۳-۶. بهرام یشت: آرزوی کیکاوس برای داشتن نیرو و پیروزگری..... ۳۰۱
- ۴-۳-۶. زامیاد یشت: فره مند بودن کیکاووس و چالاکی، پهلوانی، پرهیزگاری و بزرگ منشی او به سبب آن فره..... ۳۰۲
- ۳-۶-۵. آفرین پیام بر زرتشت: بکند که تو همچو کیکاووس زورمند شوی..... ۳۰۴
- ۴-۶. کیکاووس در ادبیات پهلوی..... ۳۰۴
- ۱-۴-۶. کاووس و کارهای او بنابر بُندهشن..... ۳۰۵
- ۱-۴-۶-۱. فره کیانی کاووس..... ۳۰۵
- ۱-۴-۶-۲. چشمه بی مرگی در مان (= خانه) شگفت کاووس..... ۳۰۵
- ۱-۴-۶-۳. مان کاووس به البرزکوه بود..... ۳۰۷
- ۱-۴-۶-۴. نَسَب کیکاووس..... ۳۰۷
- ۱-۴-۶-۵. کی گشتاسب از نیره گان کیقباد است..... ۳۰۹

عنوان

صفحه

۳۱۰	۶-۴-۱-۲. نسب پهلوانان تورانی و افراسیاب هم‌آورد کاووس در بندهشن
۳۱۲	۶-۴-۱-۵. انعکاسی از رویدادهای دوران پادشاهی کیکاووس در بندهشن
۳۱۴	۶-۴-۱-۵-۱. اوشنر/ زنگیاب
۳۱۵	۶-۴-۱-۵-۲. اشاره ای کوتاه به داستان سیاوش در بندهشن
۳۲۳	۶-۴-۲. دینکرد نهم: آسمان پیمایی کاووس
۳۳۲	۶-۴-۳. صفات و کردارهای کیکاووس بنابر دینکرد هفتم
۳۴۰	۶-۴-۴-۱. گزیده های زادسپرم: ماجرای گاو سامان (= مرز) شناس
۳۴۸	۶-۴-۵. شهرستان های ایران: بُن افکندن کاووس، شهر سمرقند را
۳۴۹	۶-۴-۶. روایت پهلوی: کاووس، پُر ورج بود
۳۴۹	۶-۴-۷. ائوگمدیجا: کاووس با آنهمه نیرو و فرّ، از دیو مرگ، رهایی نتوانست
۳۵۰	۶-۴-۸. مینوی خرد: بی مرگ آفریده شدن کاووس و تغییر دادن اهریمن، او را
۳۵۰	۶-۵. یک مقایسه و تحلیل پیرامون شخصیت کاووس در اوستا، متن های پهلوی و شاهنامه فردوسی
۳۵۴	۶-۶. یک تحلیل کلی بر شخصیت کاووس از عصر اوستا تا شاهنامه فردوسی

فصل هفتم: اسفندیار

۳۵۷	۷-۱. اسفندیار از نظر لغوی
۳۵۸	۷-۲. اسفندیار ادبیات اوستایی و تطبیق آن با فصل جنگ های گشتاسب و ارجاسب شاهنامه
۳۵۸	۷-۲-۱. اسفندیار تهم و پاکدین و ستوده شدن فروهر او در فروردین یشت اوستا
۳۵۹	۷-۲-۲. آرزوی فزونی برای فروهر اسفندیار در هم‌آزور فروردینگان خرده اوستا
۳۶۰	۷-۲-۳. اسفندیار، آموزگار دین در پتیت خرده اوستا
۳۶۱	۷-۳. اسفندیار در ادبیات فارسی میانه (پهلوی)
۳۶۱	۷-۳-۱. اسفندیار و رواج دین بر اساس دینکرد پنجم
۳۶۲	۷-۳-۲. بندهش ایرانی: تَسَب اسفندیار

۱-۲-۳-۷	مطابقت داشتن نَسَب اسفندیار در بندهشن و شاهنامه	۳۶۳
۳-۳-۷	اسفندیار نامبردار و یاری او در رواج دین در فصل فرجامین یادگار زیران	۳۶۴
۴-۳-۷	شهرستانهای ایران	۳۶۶
۳۶۶	ساختن اسفندیار گشتاسپان، ونابه را در بلخ بامی و نشانیدن آتش بهرام و برحذر داشتن ارجاسب	۳۶۶
۵-۳-۷	ریختن اسفندیار خون بی‌دینان را و گسترش دین در هند و روم در گزارش گمان‌شکن و شاهنامه ..	۳۶۷
۶-۳-۷	برگذاشتن اسفندیار به هند و روم و یمن و دین گزارش کردن او / گرفتن شاهان آن ممالک دین را از اسفندیار شاهنامه	۳۶۸
۷-۳-۷	اسفندیار در یادگار زیران، برجسته ترین منظومه حماسی در ادبیات ایران باستان	۳۶۹
۳-۷-۳-۷	کردارهای برجسته یل سپندداد پهلوان حقیقی ایرانیان در حماسه یادگار زیران	۳۷۱
۷-۴	فضیلت‌های اخلاقی و معنوی اسفندیار در داستان جنگهای گشتاسب و ارجاسب شاهنامه	۳۸۰
۷-۵	جدول تطبیق صفات و کردارهای همانند و مشترک اسفندیار در ادبیات ایران باستان و شاهنامه فردوسی	۳۸۲
۷-۶	عدم دخالت فردوسی در دگرگونی روایات مربوط به اسفندیار اوستا و متن‌های پهلوی	۳۸۳
۷-۷	تحلیل شخصیت اسفندیار در ادبیات ایران پیش از اسلام و شاهنامه فردوسی در جنگهای ارجاسب و گشتاسب ..	۳۸۴
۷-۱۰	اسفندیار و چشم آسیب‌پذیر او در متن‌های فارسی میانه (پهلوی) و شاهنامه فردوسی	۳۸۵
۷-۱۰-۱	وَجَرکرد دینی: یشت تن شدن اسفندیار در برسم گستردن و درون یشتن زرتشت	۳۸۵
۷-۱۰-۲	رویین تنی اسفندیار در زراتشت نامه بهرام پژدو	۳۸۷
۷-۱۰-۳	تطبیق خدشه‌ناپذیری رویین تنی در اسفندیار با جاودانگی در پشوتن و گویدشاه	۳۸۸
۷-۱۰-۴	زند و نندیداد : نیکو دانستن (= توانستن) اسفندیار پرهیز تن را	۳۹۰
۷-۱۰-۵	درخت آسوریک: انعکاس رویا رویی رستم و اسفندیار	۳۹۱
۷-۱۰-۶	کشته شدن اسفندیار در آثار غیر دینی پهلوی که امروزه موجود نیست	۳۹۲
۷-۱۰-۷	کتاب پهلوی رودسته ام سپندیاد :	۳۹۳
۳۹۳	مواجهه رستم و اسفندیار و استفاده رستم از چوب گز در کشتن اسفندیار	۳۹۳

۳۹۵.....	۸-۱۰-۷. اسفندیار شاهنامه، رویین تن نیست.....
۳۹۵.....	۹-۱۰-۷. کاربرد لفظ «رویین تن» در شاهنامه.....
۳۹۵.....	الف) رویین تنی درباره شخصیت‌های دیگر به غیر از اسفندیار.....
۳۹۶.....	ب) نمونه‌هایی از کاربرد لفظ رویین تنی درباره اسفندیار.....
۳۹۹.....	۱۰-۱۰-۷. کارکرد «نغز پولاد زنجیر» به صورت تعویذ و باطل السحر.....
۴۰۰.....	۱۱-۱۰-۷. رویین تنی اسفندیار در آثار عهد اسلامی.....
۴۰۱.....	۱۲-۱۰-۷. شواهد نقض رویین تنی اسفندیار شاهنامه.....
۴۰۴.....	۱۳-۱۰-۷. افسانه چوب گز و چشم اسفندیار در شاهنامه.....
۴۰۵.....	۱۴-۱۰-۷. چگونگی رویین تن شدن اسفندیار و زخم پذیری چشم او در یک روایت شفاهی.....
۴۰۶.....	۱۵-۱۰-۷. تحلیلی بر منشأ اصلی چشم زخم پذیر اسفندیار شاهنامه.....
۴۱۲.....	۱۶-۱۰-۷. رویین تن اساطیر اسکانديناوی و اسفندیار: اصل و ریشه هندو اروپایی.....
۴۱۳.....	۱۱-۷. خلاصه مطالب فصل «اسفندیار».....
۴۱۶.....	۱۲-۷. نتیجه گیری فصل اسفندیار.....

فصل هشتم : رستم

۴۱۹.....	۸-۱. واژه رستم از نظر لغوی.....
۴۲۰.....	۸-۱. وجه تسمیه نام رستم بنا بر شاهنامه.....
۴۲۱.....	۸-۲. اوستا، تهی از نام رستم است.....
۴۲۱.....	۸-۲-۱. چرا نام رستم در اوستا نیامده است؟.....
۴۲۲.....	۸-۳. رستم افسانه ای، شاه - پهلوان آرمانی قوم سکاها است.....
۴۲۲.....	۸-۳-۱. سکاها بنا به قرائن زبانی و تاریخی، از اقوام ایرانی بوده اند.....
۴۲۳.....	۸-۳-۲. آغاز عصر تلفیق فرهنگی در ماوراءالنهر باستان.....
۴۲۴.....	۸-۴. رستم در ادبیات دوره ایرانی میانه.....

۸-۴-۱. "نیرهای رستم وار" در یادگار زریران	۴۲۴
۸-۴-۲. شهرستان های ایران: ساختن رستم، شهرهای فراه و زاولستان را	۴۲۵
۸-۴-۳. درخت آسوریک : دوال زین های اسبان رستم و اسفندیار	۴۲۶
۸-۴-۴. بندهشن: سپاه آراستن رستم و گرفتن شمبران و از بند گشودن کاووس و ایرانیان	۴۲۷
۸-۴-۵. رستم در متون سغدی	۴۲۹
۸-۵-۱. در اوستا گرشاسب به جای رستم، پهلوان ادبیات اوستایی بوده است	۴۳۶
۸-۵-۲. گرشاسب پهلوان یکه تاز ادبیات ایران باستان و کردارهای او در اوستا و ادبیات پهلوی و تطبیق و مقایسه آن با شاهنامه	۴۳۸
۸-۵-۳. گناه گرشاسب	۴۴۱
۸-۵-۴. جستن خون نیا از کردارهای گرشاسب اوستا	۴۴۲
۸-۵-۵. گرشاسب، پهلوان آرمانی اقوام آریایی	۴۴۳
۸-۶-۱. تبدیل شخصیت گرشاسب اساطیری اوستا به چند پهلوان در شاهنامه	۴۴۴
۸-۶-۱. نام گرشاسب در شاهنامه و تقسیم کردارهای او بین چند پهلوان	۴۴۴
۸-۶-۲. شکستگی، عامل تحول شخصیت گرشاسب اساطیری	۴۴۷
۸-۶-۳. سام در شاهنامه	۴۴۸
۸-۷-۱. تحلیلی برچگونگی تحول اسطوره گرشاسب اوستایی به رستم پهلوان و نیای او	۴۴۹
۸-۸-۱. چگونگی راه یافتن داستان رستم به شاهنامه فردوسی	۴۵۰
۸-۹-۱. خلاصه ای کوتاه از فهرست کارهای رستم در شاهنامه	۴۵۱
۸-۱۰-۱. زمان شکل گیری داستان های رستم و انعکاس آن در حماسه ایران	۴۵۳
۸-۱۱-۱. شخصیت تاریخی رستم جهان پهلوان	۴۵۴
۸-۱۲-۱. ادغام افسانه های گرشاسب، گندفر و رستم	۴۵۶
۸-۱۳-۱. تحلیل و نتیجه گیری فصل رستم	۴۵۷

عنوان

صفحه

۸-۱۴. تطبیق همتایان رستم با خود او ، در اساطیر هند.....	۴۶۱
فصل نهم : نتیجه گیری.....	۴۶۳
فهرست منابع و مآخذ.....	۴۸۱
الف) فارسی، عربی، اوستایی و پهلوی.....	۴۸۱
ب) به زبان های دیگر: انگلیسی، فرانسه، آلمانی، اوستایی و پهلوی.....	۴۹۰
نمایه فارسی: اسامی خاص شخصیت های اساطیری، مکان های جغرافیایی، تواریخ عهد اسلامی، اقوام باستانی و کهن، عناوین آثار ادبیات فارسی میانه (پهلوی) و اوستایی و نیز اصطلاحات مربوط به خطوط و زبانها و ادبیات ایران باستان	۴۹۵

پیشگفتار

در حوزه شاهنامه پژوهی، متن‌های کتاب اوستا به خط و زبان اوستایی و متون و آثار فارسی میانه به خط و زبان پهلوی را می‌توان از منابع دست اول برای مطالعه و شناخت اساطیر ایران به شمار آورد. پژوهش حاضر بر اساس مراجعه به اصل متون اوستا همچون یسنا، گاهان، یشت‌ها، وندیداد و خرده اوستا، به خط و زبان اوستایی و همچنین مراجعه به اصل کتاب‌ها و آثار فارسی میانه به خط و زبان پهلوی نظیر بندهشن، دینکرد، روایت پهلوی، گزیده‌های زادسپرم، یادگار زریران، شهرستان‌های ایران، ائوگمدیچا، درخت آسوریک و شاهنامه، صورت گرفته و نگارنده نوشته حاضر در آن به بررسی خصوصیات، صفات و کردارهای هر یک از شش شخصیت برجسته اساطیری ایران از جمله جمشید، ضحاک، فریدون، کیکاووس، اسفندیار و رستم در ادبیات باستانی و برابر نهاده‌های آن در شاهنامه فردوسی پرداخته است.

۱. پیشینه تحقیق

البته در زمینه مقایسه و تطبیق اسطوره‌های ایرانی، تاکنون آثار تحقیقات بسیاری انجام شده آثار و مقالات بسیاری منتشر گردیده که هر یک از آن‌ها روزه‌های تازه‌ای را در زمینه شناخت آبشخورها و ریشه‌های اصیل مضامین و بنیان‌های واقعی اساطیر و حماسه ایران گشوده و دیدگاه‌هایی را فرا روی پژوهشگر اساطیر شاهنامه قرار داده است که از آن جمله می‌توان به آثار و تحقیقات پورداوود درباره گاتاها، یشت‌ها، یسنا، ویسپرد و خرده اوستا و ترجمه فارسی وندیداد از محمدعلی داعی الاسلام اشاره کرد که از نخستین تحقیقات جدید از این دست به زبان فارسی به شمار می‌رود و راه را برای استفاده از متون ادبیات ایران باستان در شاهنامه پژوهی هموار کرده است. ترجمه‌های شادروان استاد دکتر مهرداد بهار از بندهشن و آثار پهلوی دیگر و همچنین پژوهش‌های بس عالمانه استاد فقید و نظرات او در شناخت و تحلیل اساطیر ایران که در آثارش انعکاس یافته است، همچون معیاری علمی، میزان و چگونگی سنجش و تحلیل و داوری درباره تحول اسطوره‌ها را در اختیار ما می‌گذارد از جمله این تحلیل‌ها می‌توانیم «پژوهشی در اساطیر ایران» و مجموع مقالات او با عناوین «جستاری چند در فرهنگ ایران»، «از اسطوره تا تاریخ» و «ادیان آسیایی» را نام ببریم که از برجسته‌ترین و جدیدترین تحقیقات در تحلیل ریشه‌ها و بُن‌مایه‌های اساطیری ایران است و دقیقاً بر مبنای مطالعه فرهنگ و زبانهای باستانی ایران و اوستا پژوهی و تحقیق در آثار ادبیات فارسی میانه صورت گرفته است. تحقیق جامع دیگر در این زمینه، کتاب «حماسه سرایی در ایران» مرحوم استاد دکتر ذبیح الله صفا از بهترین آثاری است که مؤلف در «ص»

آن، شخصیت‌های حماسی و حماسه‌های منظوم و منثور را معرفی، بررسی و تحلیل کرده است. همچنین در این باب به مقالات شادروان استاد دکتر بهمن سرکاراتی با عناوین «رستم یک شخصیت تاریخی یا اسطوره‌ای» و «بنیان اساطیری حماسه ملی ایران» در تحلیل اسطوره‌های کهن هندوایرانی و نیز مقاله «رستم در متون سغدی» بانو دکتر بدرالزمان قریب در مجموعه مقالات کنفرانس شاهنامه‌شناسی، مقاله خانم دکتر زهره زرشناس با عنوان «تداوم سنتی کهن در میان اقوام ایرانی» درباره سنت شفاهی و نقشی که گوسانان دنیای باستان در حفظ و نقل حماسه ایران داشته‌اند، مجموعه مقالات استاد جلال خالقی مطلق در «گل رنج‌های کهن» که نکاتی درباره تغییر شکل اساطیر مشترک در سرزمین‌ها و مناطق جغرافیایی مختلف دارد، مقاله «گذار از اسطوره تا حماسه» دکتر ابوالقاسم اسماعیل پور که در باره تحول شخصیت‌های اساطیری همچون کیومرث و کیتباد و جمشید و کیکاووس و دگرگونی آنها در حماسه‌ها نکاتی دارد، می‌توان اشاره کرد. کریستن سن Christensen دانمارکی در کتاب کیانیان که دکتر صفا آن را به فارسی ترجمه کرده، درباره پادشاهان این سلسله در گاتها و یشت‌های اوستا و راه یافتن آنها به شاهنامه فردوسی تحقیق نموده است. «آفرینش زیانکار در اساطیر ایرانی»، و همچنین بررسی اسطوره جمشید در کتاب دیگر کریستن سن با عنوان «نمونه‌های نخستین انسان و نخستین شهریار» با ترجمه شادروان دکتر تفضلی و خانم دکتر آموزگار آمده است. شاهنامه‌شناسانی چون نولدکه Nöldeke در «حماسه ملی ایران» به تحلیل منابع شاهنامه نیز پرداخته است. وست در سلسله کتاب‌های مقدس شرق The sacred books of the east متن‌های پهلوی Pahlavi Texts همچون بندهشن، دینکرد هفتم، مینوی خرد و ... را به انگلیسی ترجمه کرده و گاه نیز تحلیل‌هایی ارائه کرده است. اساتید و متخصصان فرهنگ و زبان‌های باستانی ایران، با بررسی آثار مختلف اوستایی و فارسی میانه، علاوه بر تدوین شروح علمی بر آنها، مسائل و نکته‌های ضروری را که در اسطوره‌شناسی و با بررسی چگونگی تحول اساطیر حائز اهمیت بوده‌اند با توجه به اصل متون اوستایی و پهلوی که از منابع دست اول در تاریخ اساطیری ایران به شمار می‌روند، روشن ساخته‌اند که از آن جمله می‌توان به شرح و قرائت وزیدگی‌های زادسپرم و دینکرد هفتم از استاد دکتر محمدتقی راشد محصل و روایت پهلوی از استاد خانم دکتر میرفخرایی، اشاره کرد. مقاله ارزشمند دکتر سجاد آیدنلو با عنوان «ارتباط اسطوره و حماسه بر پایه شاهنامه و منابع ایرانی» برای تحلیل نمودن اسطوره‌ها، نیز در این زمینه قابل توجه است.

۲. اهمیت دانش اوستا و پهلوی در شناخت اساطیر ایران

دانش اوستا و پهلوی و به طور کلی توانایی خواندن خطوط و زبان های باستانی ایران برای پژوهش های علمی درباره شخصیت های اسطوره ای شاهنامه، بسیار مؤثر و راهگشاست. مطالعه و استفاده بی واسطه و مستقیم از اصل متن ها و منابع زبان های باستانی ایران و درک صحیح مفاهیم آن زبان ها، دریافت روشن، واقعی و ملموس تری را از شخصیت های اسطوره ای و عناصر فرهنگی بسیار غنی در تاریخ اساطیری ایران در عرصه شاهنامه پژوهی فراهم می کند و این امری است پس فراتر از اتکا و اکتفا نمودن صرف پژوهشگر بر آگاهی هایی کلی و اجمالی - و نه لزوماً دقیق و اجتهادی - که به طور بسته و گریخته از مأخذ غیر اصیل به دست می آید و یا حداکثر بر پایه مرور سطحی ترجمه هایی از متن های باستانی حاصل می شود. اینکه در اینجا، تعبیر مرور سطحی، بکار برده شده منظور آن است که فی المثل دانشجویی از رشته ادب فارسی که می خواهد درباره پیشینه اساطیر شاهنامه بیشتر بداند، احتمالاً از آنجا که معمولاً خود با خطوط و زبانهای باستانی آشنا نیست، طبعاً یکی از مهمترین ابزارهای علمی لازم را برای درک و ارزیابی دقیق مفهوم متن های پهلوی و اوستایی در اختیار ندارد و در این زمینه، او شاید حتی از قوه تشخیص ترجمه صحیح از غیر صحیح متن های باستانی، چندان برخوردار نیست و او در این باب گاه به خیال پردازی متوسل می شود. از سوی دیگر، ممکن است دانشجویی از رشته فرهنگ و زبانهای باستانی ایران نیز که بخواهد درباره تحول اسطوره های کهن در شاهنامه اطلاعاتی کسب کند به احتمال زیاد اگر با چگونگی و چند و چون آفرینش متون نظم و نثر ادب فارسی و سبک های دوره ای و تاریخ ادبیات فارسی و معیارها و شیوه کار شاعران آشنایی لازم را نداشته باشد، دیده شده که گمان می کند مثلاً فردوسی بزرگ از آنجا که مرد خوش قلمی بوده است خود، رأساً و به دلخواه، شرح احوالات شخصیت های اساطیری حماسه باستان را ساخته و پرداخته کرده و با آن قلم روان و شیوا، نخست بنا به میل و سلیقه شخصی، تغییر و تحول بنیادین در ویژگی ها، صفات و کردارهای شخصیت های اساطیری ایجاد کرده و بلافاصله نیز آن را فی المجلس به شعر در آورده است!

۳. ضرورت و فایده متن پژوهی در ادبیات باستانی ایران

آگاهی از خطوط و زبان های باستانی و آشنایی با آن، یکی از علوم کاربردی است که در زمینه پژوهش های زبان و ادبیات فارسی و بررسی تحولات در این دو حوزه، فواید متعددی دارد و بطور خاص نیز می تواند همچون ابزاری کلیدی پژوهشگر را در حوزه تحقیقات و مطالعات تطبیقی مربوط به اسطوره های ایران باستان و شاهنامه فردوسی، یاری کند و

قرائت متن‌ها از ادبیات ایران باستان همراه با دو خط و زبان اوستایی و پهلوی و همچنین ترجمه متون باستانی به فارسی روان و نیز شرح ابیات شاهنامه که مربوط بدانهاست، بررسی نماید، پدید نیامده است و این برای نخستین بار است که این امر به عنوان هدف این نویسنده، در قالب کتاب حاضر، تحقق پذیرفته است تا آنکه این امکان برای مخاطب فراهم شود که پس از قرائت اصل جملات و عین عبارات پهلوی و اوستایی خود نیز به برداشتی مستقل از تفسیر و تأویل و خوانش نویسنده کتاب، نائل شود. ارزش به ثمر رسیدن این پژوهش در آن است که می‌تواند به صورت پُلی میان دو رشته ادب فارسی و فرهنگ و زبان‌های باستانی ایران ایفای نقش کند و زمینه آشنایی عملی دانشجویان رشته ادب فارسی را با استشهاداتی از اصل متن‌های ادبیات ایران باستان درباره ویژگی‌ها و خصوصیات شخصیت‌های اساطیری ایران فراهم سازد و نیز فتح بابی باشد برای کاربردی ساختن خطوط و زبان‌های کهن ایرانی در رشته ادب فارسی. علاوه بر آن این پژوهش، امکان آن را فراهم ساخته که مخاطب از طریق مشاهده مستقیم، شباهت‌ها و همانندی‌ها و همچنین تفاوت‌های شخصیت‌های قهرمانان اساطیری چون جمشید، ضحاک، فریدون، کیکاووس، اسفندیار و رستم در متن‌های اوستایی و پهلوی را با برابر نهاده‌هایشان در شاهنامه، دریابد.

5. چگونگی روش کار در تألیف کتاب حاضر

شیوه کار ما در تدوین و تألیف مطالب این کتاب، از طریق مشاهده عینی و استقرایی متن‌های باستانی به خط و زبان اصلی‌شان بوده است؛ یعنی در این پژوهش، برای بررسی و تحلیل شش شخصیت برجسته اساطیری ایران تلاش گردیده است تا از میان متون ادبیات اوستایی و فارسی میانه (= پهلوی) و شاهنامه، به عمده‌ترین آن متن‌ها مراجعه شود؛ آنگاه، شیوه‌زندگانی، صفات و کردارهای آنان، یک به یک، مورد مطالعه قرار گرفته و مشابهت‌ها و تفاوت‌های بنیادین این قهرمانان همانند و مشترک، در هر سه متن، عیناً آورده و نمایانده شود. هر یک از شخصیت‌های شش گانه اساطیری جمشید، ضحاک، فریدون، کیکاووس، اسفندیار و رستم در ادبیات اوستایی، فارسی میانه و شاهنامه فردوسی، دارای ویژگی‌های مشترک و متفاوتی با یکدیگر هستند که از دوره باستان تا عصر فردوسی دستخوش تغییر و تحولات مختلفی گردیده‌اند. در این کتاب، اصل نوشته‌ها و متن‌های باستانی مربوط به زندگانی و شرح احوالات و خصوصیات شخصیت‌های فوق‌الذکر، آورده شده و قرائت گردیده است. شیوه این تحقیق کتابخانه‌ای بوده و تا سر حد امکان کلیه اسناد و مدارک علمی مرتبط با موضوع، اعم از کتابهای اوستایی، پهلوی، فارسی و انگلیسی و همچنین مقالات پژوهشی استاید، مطالعه و بدانها ارجاع داده شده است و تلاش گردیده تا عین مطالب و شواهد متون باستانی ایران حتی المقدور از

هر دو منبع ادبیات باستانی و به دو گونه خط و زبان پیش از عهد اسلامی دقیقاً آورده شوند: الف) اوستایی ب) فارسی میانه (پهلوی)

نگارنده این پژوهش به قرائت (= تلفظ واژه ها) در یکایک متون باستانی (= آوانویسی متون اوستایی و نیز حرف نویسی و آوانویسی متون پهلوی به خط لاتین و نیز به خط الفبای فارسی همراه با اعراب گذاری) پرداخته و سپس هر یک از قطعه‌ها را به فارسی روان ترجمه کرده و ابیات شاهنامه فردوسی را همراه با شرح ساده آن بیت‌هایی که مربوط به هر یک از شخصیت‌های مورد نظر است و با متون باستانی نیز همخوانی دارد، در کنار آن آورده است.

شایان ذکر است نام برخی از این قهرمانان اسطوره‌ای مورد مطالعه ما و کردارها و خویشکاری‌های منسوب به آنان در ادبیات ایران باستان و منابع اوستایی یا پهلوی و یا هر دوی آنها بسیار یاد شده اما در شاهنامه یاد کرد آنان محدود است و یا بالعکس؛ در شاهنامه، نام و اعمال پهلوانی بعضی از قهرمانان، همچون رستم، سراسر گسترده شده و حال آنکه در ادبیات پهلوی نام رستم، فقط در چند جا آن هم بطور مختصر ذکر شده و یا حتی نام رستم بطور کلی در اوستا نیامده است. از این رو هر یک از فصول مربوط به شخصیت‌های اساطیری ایران باستان، در اثر حاضر، طرح و هندسه ویژه خود را یافته است و لزوماً فرمول واحد و یکسانی را نمی‌توان برای همه فصل‌ها پیشنهاد کرد؛ زیرا ماهیتاً، هر یک از شخصیت‌های مورد مطالعه، بنابر متن پژوهی ادبیات اوستایی، پهلوی و شاهنامه از خصوصیات منحصر به فردی برخوردار است که با آن دیگری فرق داشته است و این نکته در تعیین چگونگی تدوین و تألیف هر فصل، چندان هم بی‌تأثیر نبوده است. در این پژوهش دو هدف نگارنده، برای قرائت خط‌های باستانی دنبال شده است:

نخست آنکه علاوه بر آوانویسی هر دو متن اوستایی و پهلوی، تلاشی سخت که مستلزم صرف وقت بسیاری بود، به عمل آمده تا با استفاده از فرهنگ‌های پهلوی و به ویژه فرهنگ مکنزی یک به یک کلمات پهلوی حرف نویسی گردد (= نشان داده شده که هر یک از کلمات پهلوی متون کتاب حاضر، از چه حروف الفبایی تشکیل شده است) تا آنکه از این رهگذر شاید گامی نیز در امر آشنایی با ادبیات فارسی میانه (= پهلوی) برداشته شده و از این طریق، امکان یادگیری خط و زبان پهلوی نیز برای مخاطب احتمالی، به نحوی تسهیل شده باشد. از آنجا که این بخش‌های منتخب ما از متن‌های اوستایی و پهلوی، به اسطوره‌ها و زندگانی شگفت‌انگیز آنها در ادبیات باستانی و شاهنامه مربوط می‌شود، این امر، بخودی خود، به طور غیر مستقیم زمینه فراگیری خطوط اوستایی و پهلوی را برای مخاطب به وجود می‌آورد؛ زیرا فرایند آموزش این خطوط و زبان‌ها از خلال این گونه متن‌ها طبعاً احساس التذاذ بیشتری ایجاد می‌کند. دوم آنکه برای خطوط

اوستایی و پهلوی ارائه آوانویسی به صورت لاتین (شیوه متداول پژوهشگران فرهنگ و زبان‌های باستانی ایران) است. آوانویسی متون پهلوی در این کتاب نیز بر اساس روش مکنزی Makenzie در فرهنگ زبان پهلوی، صورت گرفته است. ما علاوه بر آوانوشت لاتین، بهتر آن دیدیم که به پیروی از روش استاد زبان و ادب فارسی مرحوم دکتر خانلری در کتاب تاریخ زبان فارسی ایشان، یک بار دیگر تلفظ همه جملات باستانی اعم از اوستایی و پهلوی را به خط فارسی همراه با اعراب گذاری بنویسیم تا هم، گامی در جهت پاس‌داری از خط فارسی برداشته باشیم و نیز نشان دهیم و اثبات کنیم که خط ارزشمند فارسی علی‌رغم ویژگی‌هایی که گاه از آن به دشواری‌های خط فارسی تعبیر می‌شود از قبیل وجود چند نویسه (= نشانه الفبایی) برای یک آوا و امثال آن، باز هم از قابلیت‌ها، توانمندی‌ها و امکانات بسیاری برخوردار و نسبت به ثبت و ضبط و قرائت سابقه و پیشینه باستانی خود، از سایر خطوط دنیا، ارجح تر و اولی تر است.

اثر حاضر مشتمل بر نه فصل و پیش گفتار و نتیجه گیری است. نگارنده این کتاب برای مطالعه و تدوین این رساله به بیش از دویست و پنجاه کتاب و مقاله مراجعه نموده، آنها را مطالعه کرده و در نهایت به کلیه منابع و مآخذی که در بخش فهرست منابع از آنها یاد شده، در هر جا که نیاز بوده، در حد توان خویش استفاده و بدانها استناد نموده است.

در برگردان جملات اوستایی یا پهلوی به فارسی روان حتی المقدور تلاش کرده ام تا براساس بضاعت اندک خود در دانش خطوط و زبانهای باستانی ایران و همچنین با استفاده از دانش‌آموختگی خود در رشته زبان انگلیسی برای مطالعه منابع خارجی و سود جستن از آنها و نیز با در نظر گرفتن ترجمه‌های اساتید، مقابله دقیق‌تری از متن‌های پهلوی و اوستایی و معادل آنها در فارسی به عمل آورده و سرانجام خود نیز ترجمه فارسی - ادبی جدیدی از متون را ارائه نمایم. توانایی قرائت، حرف نویسی و آرایه ترجمه‌های پهلوی و اوستایی عمدتاً بر مبنای زمینه و سابقه تحصیلی پیشین اینجانب در مقطع تحصیلی فوق لیسانس فرهنگ و زبانهای باستانی ایران در دانشگاه تهران است. در آن سالها افتخار داشتم که در دانشگاه تهران از کلاس‌های درس شادروانان دکتر مهرداد بهار و دکتر احمد تفضلی بهره‌مند شوم و به عنوان کمترین شاگرد در جلسات درس اساتید دانش‌پژوهی همچون دکتر محسن ابوالقاسمی، بانو دکتر بدرالزمان قریب، دکتر محمدتقی راشد محصل و بانو دکتر میرفخرایی و دکتر آموزگار حاضر شوم و در حد توان اندک علمی خود، از آن کلاس‌ها استفاده کنم. سلامتی، شادی و دیر زیوشی بهره آن بزرگواران باد.

برای ارائه بهتر مطالب، علائمی در متن کتاب به شرح زیر آمده است:

[ ] : ارجاع درون متنی منبع مورد استفاده

< : نشانگر واژه ها یا عبارات افزوده، به جهت روشن تر شدن مطالب و کامل کردن مفهوم عبارات پیشین.

(=) : نشانگر معنی و مفهوم واژه و یا شرح عبارات پیچیده متن های باستانی

در بخش منابع و مأخذ، نام کلیه منابع فارسی، عربی، انگلیسی، فرانسه، آلمانی، پهلوی، اوستایی؛ اعم از کتاب و مقاله که برای تألیف و نگارش این اثر پژوهشی بدانها مراجعه کرده ام و مکرراً مورد استفاده اینجانب بوده، آورده شده است. در بخش نمایه فارسی که در پایان کتاب حاضر آمده، به اسامی خاص شخصیت های اساطیری، مکان های جغرافیایی، تواریخ عهد اسلامی، اقوام باستانی و کهن، عناوین آثار ادبیات فارسی میانه (پهلوی) و اوستایی و نیز اصطلاحات مربوط به خطوط و زبانها و ادبیات ایران باستان اشاره شده است. این اسامی، اصطلاحات و عبارات بر اساس متن فارسی کتاب آورده شده است.

فصل اول

باورهای اساطیری اقوام آریایی و معرفی منابع باستانی

این فصل، مشتمل بر موضوعاتی همچون شناخت اقوام آریایی، باورهای اساطیری مشترک هندو ایرانیان باستان و معرفی اجمالی منابع اساطیر هند است؛ آنگاه نظر به ارزش، اهمیت و نقشی که ادبیات اوستایی و پهلوی در انعکاس و نمایاندن پیشینه اساطیر شاهنامه دارد؛ به معرفی کوتاه آن آثار و منابع باستانی و همچنین شاهنامه می‌پردازیم.

۱. اقوام آریایی

در بحث اقوام آریایی، نخست به ذکر کلیاتی در باره آریاهای باستان پرداخته شده است. شایان توجه است که آریاهای باستان مردمانی هستند که ریشه و اساس شکل‌گیری حماسه ایران، به اساطیر آن اقوام باستانی باز می‌گردد.

۱-۱. هندو اروپایی، نژاد و تبار آریاها

بر طبق یکی از فرضیه‌هایی که در باره خاستگاه آریاها و طبعاً ایرانیان باستان وجود دارد، این قوم، جزو نژاد هند و اروپایی Indo-European بوده و فرهنگ هندو اروپایی داشته و به زبان فرضی هندو اروپایی نیز سخن می‌گفته‌اند. این نژاد را از آن رو هندو اروپایی نامیده‌اند که تقریباً از حدود هزاره اول پیش از میلاد مسیح تا به

امروز، در بخش عظیمی از قاره اروپا و جنوب و جنوب غربی آسیا؛ یعنی از کشورهای همچون اسپانیا و پرتغال در اروپا گرفته تا ایران و افغانستان و پاکستان و هند و ممالک آسیای میانه و از نیمه دوم سده پانزدهم میلادی نیز در امریکا و اقیانوسیه، گسترده شده و زبان آنان نیز در این منطقه وسیع از جهان، رایج [ابوالقاسمی، ۱۳۷۳: ۵ و فره وشی، ۱۳۶۸: ۱] گشته است. بخشی از این اقوام هندو اروپایی در حدود پنج هزار سال پیش از میلاد مسیح، در ناحیه ای در جنوب روسیه، شرق رود دنیپر، شمال قفقاز و غرب اورال، زندگی می کرده اند. اینان در هزاره چهارم ق.م. تا اوایل هزاره سوم پیش از میلاد، گستره وسیعی از مرکز اروپای شرقی تا شمال ایران [ابوالقاسمی، همان: ۱۱-۱۲] را در اختیار خود داشته اند. این اقوام به کشاورزی و دامداری اشتغال داشته و متشکل از قبایل مختلفی بوده اند. هر قبیله از روستاها، و هر روستا نیز از خانواده های متعددی [رضایی باغبیدی، ۱۳۷۷: ۱۱۹] تشکیل شده و محل زندگانی آنان در دشت های پهناور و هموار و چراگاه های وسیع و مرتفع بوده که درختانی از تیره بلوط ها و غلاتی همچون گندم، جو و ذرت در این مناطق می رویده و با معیشت شبنی و زراعت، تناسب داشته است. شخم زدن را با یوغ بستن به گاو، انجام می دادند و چارپایانی مانند گاو، گوسفند، اسب و سگ را اهلی کرده بودند و در زیستگاه هایشان، جانورانی مانند گرگ نیز بوده است. این اقوام از کانی ها، طلا و نقره را می شناخته اند [همانجا].

۱-۱-۱. خاستگاه اقوام هندو ایرانی

خاستگاه اقوام هندو اروپایی که نژاد هندو ایرانیان جزو آن دسته به شمار می آیند، آسیای میانه و سرتاسر مناطق شمالی دریای خزر بوده است و هندو ایرانیان نیز در شمال افغانستان کنونی و نیز در منطقه وسیعی که امروزه تاجیکستان، ازبکستان، قرقیزستان، ترکمنستان و قزاقستان را در بر می گیرد، سکونت داشته اند. هندو ایرانیان پس از قرن ها زندگی در کنار یکدیگر، بر اثر علل و عواملی چند از قبیل سرما و یخبندان های سخت، یافتن مراتع سرسبز و چراگاه های بیشتر برای دامها، ازدیاد جمعیت و امثال آن ناگزیر از مهاجرت به سرزمین های دیگر شدند و برخی از آنان از منطقه هرات و بلخ به سوی هند سرازیر شدند.

۱-۲. اعتقادات هندو ایرانیان باستان

آریاهای هندو ایرانی، نخست در کنار یکدیگر و در سرزمین هایی که نام برده شد، زندگی می کردند. اینان دو گروه از خدایان را به نام های آسوره ها Asura و دئوها daeva را می پرستیده اند، اما در میان متن ها و سرودهای دینی آن دسته از آریاهای هندو ایرانی که از آن سرزمین مشترک آسیای میانه به هند مهاجرت کردند، از دشمنی میان دنوها و اسوره ها سخن به میان رفته است. بنا بر متن های برهمن ها، دیوها از راستی و آسوره ها از دروغ [موله، ۱۳۷۷: ۵۶] زاده شده اند. و در وداهای متأخر آسوره ها، همه به صورت موجوداتی نابکار [آموزگار، ۱۳۷۴: ۱۲] درآمدند؛ برعکس، در میان آن دسته از قبایل آریایی که به سرزمین ایران مهاجرت نمودند؛ آسوره، به اهورا (= اهورا) تبدیل شده و به معنی سرور بزرگ، مولی و خداوندگار [ابوالقاسمی، ۱۳۷۶: ۸۸] به کار رفت. اهوره، بعد ها هم در کتیبه های هخامنشی و هم در اوستا، به عنوان لقبی برای برای مزدا، در واژه اهورا مزدا (= سرور دانا) جلوه گر شد. مزدا تحت اللفظی، به معنی حکیم [ابوالقاسمی، ۱۳۷۶: ۱۲۷] است.

دئوها در ایران، نخست به صورت خدایان بیگانه و سپس به دشمن تبدیل شده و سرانجام مفهوم امروزی دیو [آموزگار، ۱۳۷۴: ۱۳] را پیدا کردند. دئوها در اندیشه ایران باستان، بصورت دیوهای ناپاک و پلید که موجوداتی شرانگیز بوده اند، در مقابل امشاسپندان (= موجودات جاودانه و مقدس فناپذیر) و ایزدان (= موجودات شایسته ستایش) عالم مینوی مزدا آفریده در آمدند و در تضاد با آن دیوان قرار گرفتند. بدین سان، به نظر می رسد هردو قوم آریایی هندی و ایرانی تا چهارده قرن قبل از میلاد مسیح خدایان مشترکی را می پرستیده اند و اختلاف میان تیره دیوپرستان و تیره اسوره (= اهورا) پرستان، در آغاز، حتی چندان چشمگیر هم، نبوده است. این گونه اختلافات، تنها در زمانی نزدیک به عصر زرتشت، در حدود سده های پایانی هزاره دوم قبل از میلاد یعنی هزار تا هزار و دویست سال پیش از میلاد مسیح، شکل گرفت. در این دوره است که آریاهای ساکن شده در ایران، اهورا (= Asura) پرست می شوند و مهاجرت کنندگان به سرزمین هند باستان، دیوپرست از آب در می آیند؛ مثلاً ایندرا Indra که در هند و در ادبیات ودایی یکی از خدایان برجسته قوم آریایی بوده است، در باور های ایرانیان باستان بصورت دیوی شریر و خبیث [جلالی نائینی، ۱۳۷۲: ۲۳-۲۴] پنداشته شد. علل اصلی بروز اختلاف میان پیروان مذهب اسورایی (= اهورایی) با پیروان دئوها را می توان این گونه تحلیل کرد: آن دسته از ستایشگرانی که آسوراهای متعلق به دنیای روشنی و نور را برگزیدند، در نهایت به هدایت زرتشت، اهورا مزدا را پرستش کردند

که مظهر خیر و برکت و نیکویی بود. این اهورا پرستان که به سوی یگانه پرستی سوق داده شده بودند، از پرستش مظاهر طبیعی دست کشیدند. اینان از طبقات تربیت یافته تر و ثابت قدم تر، در جامعه آریایی بودند و حال آنکه دژ پرستان پیرو دیوان، به طبقات کم رشد یافته تری تعلق داشتند که بیشتر، زورمندی و قوت بازو را بر پرورش ذهنی و معنوی ترجیح می داده اند. دسته اخیر، عناصر زیاده طلب و حادثه جویی بودند که به سرزمین های خاوری تاختند و سرانجام در هندوستان، مسکن و مأوا [همان : ۲۵] اختیار کردند. جدایی دسته هندوان از ایرانیان، دست کم در حدود سالهای ۱۳۰۰ پیش از میلاد رخ داد.

۱-۳. منابع اساطیر هند

از آنجا که ایرانیان و هندوان باستان، هر دو آریایی نژاد و متعلق به یک اصل هندو اروپایی بوده اند، دارای اشتراکاتی در پیشینه فرهنگی و اسطوره های خود هستند. بنابراین، آشنایی با اسطوره های هندی، در شناخت بهتر اساطیر و حماسه ایران مؤثر و راهگشا بوده و کمک بس شایانی می کند.

منابع هندی که هم ارز منابع اساطیری اوستا بوده و در بررسی های ریشه ای و تحلیل حماسه ایران می توان از آنها بهره جست، عبارتند از:

الف) وداها: کهن ترین آثار ادبیات هند، سرودهای ودا [رضایی باغ بیدی، همان: ۱۴۳ و آموزگار، همان: ۶] است که آغاز سروده شدن آن به قرن ۱۲ پیش از میلاد مسیح [ایونس، ۱۳۷۳: ۱۵] می رسد. واژه ودا veda یا وید در زبان سانسکریت Sanskrit از ریشه vid به مفهوم دانستن مشتق شده و به معنای دانش بوده و منظور از آن، به طور اخص نیز، دانش الهی و یا علم منزل [جلالی نائینی، ۱۳۷۲: ۴۷] است. وداها، چهار سَمَته (= مجموعه) را در بر می گیرد که عبارتند از: ریگ ودا Rīg veda (= ودای سرودها)، آئرو ودا Atharva veda (= ودای دین مردان نگاهبان آتش)، سامه ودا sāma veda (= ودای ترانه ها) و یجور ودا yajur veda (= ودای اوراد). ریگ ودا، سرودهایی است که ماکس مولر، قدمت آن را به ۱۲۰۰ سال پیش از میلاد مسیح حدس می زند. نیایش ریگ ودا خطاب بهخدایان دوران کهن آریایی است. این سرودها، هم ردیف گاهان (= گائها) های اوستا است. آئرو ودا، شامل یک سلسله وردها و افسون ها برای شفای بیماران، ایجاد توافق و محبت خانوادگی، نرم کردن دل دشمنان، دفع شیاطین، طول عمر، سلامت، خوشبختی، دعاها، ایجاد توافق و ازدواج و دعاها، تشییع جنازه است. سامه ودا در توصیف نوشابه سومه (= هئومه اوستایی)

است که به هنگام نوشیدن عصارة گیاه سومه، خوانده می‌شود. یَجُورِ ودا، نیز کلام منثور و مکمل دعا‌های ریگ وداست و بطور کلی این ودا به مناسک مذهبی و ادعیه مربوط به آن، اختصاص [جلالی نائینی، ۱۳۷۲: ۱۲-۱۴ و آموزگار، ۱۳۷۴: ۶-۷ و رضایی باغ‌بیدی، ۱۳۷۷: ۱۴۳-۱۴۵] دارد.

(ب) اوبانیساده‌ها، تحت الفظی به معنای نشست‌ها و همنشینی با علماست. در این متون فلسفی آمده است که حقیقت مطلق، برهمن (= روح جهانی) است و روح بشر از برهمن جدا نیست و وحدت کامل بین آنها وجود دارد و هر گاه بشر به این حقیقت آگاه شود و روح فردی خویش را در برهمن مستغرق بیند، راه‌رهایی و دست‌یابی به فنا را بر خود هموار [رضایی باغ‌بیدی، همان: ۱۴۷] کرده است.

(ج) مهابهاراتا، که یکی از حماسه‌های بزرگ هند باستان است و در حدود سال ۳۵۰ میلادی به شکل کنونی در آمده است. مهابهاراتا دارای هجده کتاب است. مَها mahā یعنی بزرگ و بهاراتا bhārata به معنی سرزمین هند باستان آمده است.

(د) پورانا‌ها (= افسانه‌های پیشینیان) نیز از جمله آثار حماسی به شمار می‌آیند و موضوعات آنها عبارتند از آفرینش گیتی، توضیحات اسطوره‌ای در باره زمین، دوره‌های کیهانی، خردمندان و قهرمانان باستانی و روش پرستش از طریق دعا، روزه و قربانی. زمان نگارش پورانا‌ها به سالهای ۵۰۰ و ۶۰۰ میلادی [رضایی باغ‌بیدی، همان: ۱۵۲] می‌رسد.

۲-۱. آریاهای ایرانی، عقاید آنان، زرتشت و آیین مزد یسنی

در حدود یک‌هزار سال پیش از میلاد مسیح، شاخه ایرانی اقوام هندو اروپایی که از سرما و یخبندان‌های طولانی در دشت‌های اوراسی و جنوب روسیه به ستوه آمده بودند، برای یافتن مناطق حاصلخیزتر و سکونت یافتن در مأوای بهتر، به سرزمین ایران سرازیر و در آنجا مستقر شدند. آنان رفته رفته و در طول زمان، بعدها نیز با فرهنگ و تمدن سکنه بومی ایران و تمدن عیلام و بین‌النهرین آشنا شدند. زندگی و اقتصاد اقوام اخیرالذکر مبتنی بر کشاورزی بوده است. برای آریاهایی که اکنون دیگر در سرزمین‌های تازه تری سکونت یافته بودند، عقاید کاهنان و آداب و رسوم آنان که مستلزم قربانی‌های خونین بسیاری بود، زیان و ضرر اقتصادی فراوان به بار می‌آورد. علاوه بر کاهنان و جادو پزیشان، قبایل صحرا گرد تورانی هم، آفت جان کشاورزان تازه سکونت یافته آریایی

بودند. این تورانیان پیش از یورش به دهقانان آریایی به نام ارواح شرانگیز و دیوان، قربانی‌هایی نثار می‌کردند. اشو زردشت اعلام نمود که دیوها و شیاطین معبود کاهنان و تورانیان، منشأ شر و زشت کاری و بدی و فتنه هستند. تورانیان همواره به مزارع سرسبز و درختان و جانوران بی‌آزار حمله می‌کردند و آنها را نابود می‌ساختند. بنا بر تعلیمات زرتشت، پرداختن به کشاورزی و پاکیزه نگاه داشتن آب و خاک و آباد کردن زمین، امری بسیار پسندیده بود. زردشت بنیان‌گذار آیین مزدیسنی در ایران پیش از اسلام است. واژه زردشت در زبان اوستایی به صورت *zaraθuštra* (زَرْتَوْش تر) آمده است. این واژه مرکب از دو جزء *uštra* و *zaraθ* است؛ زَر به معنی زرین و یا پیر و *uštra* اُشتر به معنی شتر است. θ، احتمالاً واج میانجی بین دو مصوت *u* و *a* است. این واژه در زبان فارسی میانه، بصورت *zardu(x)št* یا *zardušt* (= زردخشت یا زردشت) آمده است. «زردشت»، «زردتشت» و «زردهشت» به معنی «دارنده شتر زرین یا شتر پیر» در فارسی دری، بازمانده صورت فارسی میانه آن است [ابوالقاسمی، ۱۳۷۶، ص ۱۵۶].

در باره عصر زرتشت، اختلاف نظر وجود دارد. بارتولومه زمان زندگی زردشت را حدود ۹۰۰ ق.م. [آموزگار و تفضلی، ۱۳۷۵: ۲۰] می‌داند؛ اما بطور کلی بنا بر آنچه که از مجموع نظرات پژوهشگران برمی‌آید، می‌توان حدس زد که زردشت به احتمال زیاد، حدوداً بین ۱۲۰۰ تا ۱۰۰۰ سال پیش از میلاد مسیح [همان: ۲۲] زندگی می‌کرده است. زادگاه زردشت در منابع پهلوی و به دنبال آنها، در کتاب‌های عربی و فارسی، ایرانویج [همانجا] ذکر شده است؛ یعنی همان سرزمین اصلی که اقوام آریایی از آن برخاسته بودند. پژوهشگران حوزه ایران‌شناسی، ایرانویج را همان خوارزم به شمار آورده و زادگاه زردشت را نیز در همانجا دانسته‌اند. امروزه بیشتر ایران‌شناسان طرفدار این نظریه‌اند. نخستین کسی که ایرانویج را در سده بیستم، همان خوارزم، مطرح کرد، مارکوارت *Marquart* بود [همان: ۲۳]. البته محل تولد و خاستگاه زردشت را علاوه بر خوارزم، هرات، مرو، بلخ، ری و آذربایجان نیز دانسته‌اند. اما زرتشت به احتمال زیاد در یکی از همان نواحی شرق ایران زاده شده است. پدر او پوروشسپه - در پهلوی پوروشسپ - و مادرش، دُؤغْدَوُ [همان: ۲۵] نام داشت. او در سرودهای خویش، از بدکاری گویان و گرپان‌ها سخن می‌گوید. او سرانجام مجبور می‌شود که از زادگاه خویش دور شده، برای گسترش و تبلیغ آیین خود به سرزمین مجاور برود. در این سرزمین ناحیه شمال شرقی ایران یک فرمانروای محلی به نام کی گشتاسب زندگی می‌کرده است. زردشت به دربار گشتاسب رفت و دعوت خود را به او عرضه کرد. حکمت عالی زرتشت

در این سه کلمه خلاصه می‌شد: پندار نیک، گفتار نیک و کردار نیک. کاهنان و جادوگران اما، با زردشت و اصلاحات اجتماعی بنیادین او، مخالفت می‌کردند. نخست گشتاسب تحت تأثیر بدگویی کاهنان، از پذیرش آئین او سرباز زد، اما سرانجام گشتاسب، به همراه خاندان خود، از جمله همسرش هوتوسا و پسرش اسفندیار بدو ایمان آوردند. گرویدن شاه گشتاسب به آئین زردشت، باعث گرایش درباریان، لشکریان و سرانجام توده ایرانیان به این آیین شد. زرتشت سراسر عمر خود را به نشر آیین مزدایی در میان آریاها گذرانید. در این زمان دو پیکار با تورانیان و دشمنان آیین مزدایی برپا شد. آشو زرتشت در سن ۷۰ سالگی به هنگام نیایش در محرابی که به آتش فروزان روشن بود، به دست یک تورانی به نام تور پراژش

[آموزگار: ۱۳۷۴، ۷۵ و ۱۵-۱۶ p.p. Geldner:2003] کشته شد. زبانی که آشو زردشت، اوستا و کیش خود را به وسیله آن ابلاغ نموده و تعلیم داده است، زبان یکی از نواحی شرقی ایران و احتمالاً زبان محلی همان ناحیه‌ای است که فرمانروای آن کی گشتاسب بود. در حال حاضر تنها اثری که از زبان موسوم به اوستایی باقی مانده، همان کتاب اوستاست.

۱-۲. اهمیت معرفی متون ادبیات اوستایی و فارسی میانه به عنوان منابع شناخت اسطوره‌های ایران باستان و آشنایی با الفبای خطوط اوستایی و پهلوی

از آنجا که متن‌های ادبیات اوستا به خط و زبان اوستایی در درجه نخست و متن‌های ادبیات فارسی میانه به خط و زبان پهلوی در درجه دوم از کهن‌ترین و بهترین منابع دست اول هستند و در نتیجه از اصیل‌ترین ملاک و معیارها در شناخت اساطیر ایران و از کلیدی‌ترین ابزارها برای هر گونه سنجش، نقد، داوری و ارزیابی حماسه ایران به شمار می‌آیند، پس برای پژوهش علمی در تاریخ اساطیری ایران باید به اصل متون دوره ایرانی باستان و مخصوصاً به اوستا و نیز به اصل متون دوره ایرانی میانه و به ویژه به متن‌های فارسی میانه (پهلوی) مراجعه نماییم. در عرصه متن پژوهی برای جستجو در ریشه‌های اساطیر ایران، از یک سو ضروری می‌نماید که اولاً با آثار ادبیات اوستایی همچون یشت‌ها، وندیداد، یسنا و... و نیز کتاب‌ها و آثار شاخص متعلق به ادبیات فارسی میانه همچون بندهشن، دینکرد، گزیده‌های زادسپرم، روایت پهلوی، یادگار زریران، شهرستان‌های ایران، مینوی خرد، درخت آسوریک، وجرکرد دینی، آفدی و سَهبکی سکستان، ائوگم‌دیجا و زند وندیداد آشنایی حاصل